

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

на тему:

**Репресивно-каральна політика радянської влади
стосовно родин учасників національно-визвольної
боротьби 1939–1953 рр. (на прикладі Станіславщини)**

Студентки II курсу, групи СОІ-2м
напряму підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (історія)»

Паньків Лілії Миколаївни

Керівник:

викладач, доцент

Сигидин Михайло Васильович

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент

Міщук Андрій Іванович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Джерела та історіографі проблеми.....	7
1.1 Джерела та юридичні підстави репресій родин ОУН і УПА.....	7
1.2 Стан наукової розробки проблеми.....	14
РОЗДІЛ 2. Ідеологія і практика каральних акцій стосовно родин «ворогів» радянської влади (1939–1946 рр.).....	21
2.1 Каральні практики радянської влади під час першої радянської окупації...21	21
2.2 Позасудові репресії проти родин учасників ОУН та УПА (1945–1946 рр.)..28	28
РОЗДІЛ 3. Депортації родин учасників національно-визвольної боротьби повоєнної доби	40
3.1 Операція «Захід»: мотиви і реалізація.....	40
3.2 Довічні заслання у репресивно-каральній системі радянської влади.....	47
3.3 Умови виживання та режимне повсякдення в місцях заслання.....	53
РОЗДІЛ 4. Формування громадянської компетентності на уроках історії України в 10-11-х класах на прикладі репресивно-каральної практики радянської влади проти родин учасників національно-визвольної боротьби 1939-1953 рр.....	62
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	94

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Становлення України як правової та демократичної держави супроводжується осмисленням історії радянської доби. Необхідно аналізувати каральні практики, які стали поширеною формою боротьби з національно-визвольним рухом на території Станіславської області. Жителі всіляко боролися та не піддавалися новій владі ні під час Другої світової війни, ні після неї.

Погрози не допомагали, люди продовжували чинити опір, тому режим вдався до гонінь на цивільне населення. Одним з найганебніших методів був той, що стосувався сімейного заручництва. Після розпаду СРСР з'явилася можливість для опрацювання архівних матеріалів, що стосувалися репресій щодо родин учасників самостійницького руху. Проте їх розглядали побіжно та у контексті протистояння Руху Опору. Спеціальне дослідження, яке б стосувалося родин національно-визвольного руху на території Станіславщини, на жаль, на сьогодні відсутнє. Є десятки краєзнавчих розвідок присвячених окремим населеним пунктах, в яких розглянуто питання репресивних заходів комуністичної влади проти родин учасників ОУН і УПА. У них наведені статистичні дані жертв каральних практик, спогади та списки тих хто загинув або був депортований.

Доля родин, які були депортовані у віддалені регіони СРСР залишається і досі актуальною проблемою. Адже питання масштабів терору проти жінок, дітей, людей похилого віку досі відкрите. Багато не почутих історій досі залишаються у пам'яті тих, хто став очевидцем подій.

Проблема й на даний час є соціально значущою. Після повномасштабного вторгнення росія, як і раніше радянська влада, вдається до депортацій. Тому необхідно утверджувати громадянське суспільство та основи правової держави. Активізація питання реабілітації родин учасників ОУН і УПА досі залишається відкритою, адже спецпоселенці не визнані жертвами політичного терору. Радянська влада мала на меті підірвати соціальну базу та не допустити

поповнення кадрів самостійницького руху. Та попри використання сімейного заручництва, гонінням на нелегалів тоталітарна влада не змогла зупинити боротьбу за суверенну Україну.

Метою дослідження є аналіз репресивно-каральних заходів радянської влади в системі сімейного заручництва та дискримінаційних заходів щодо родин учасників національно-визвольного руху на території Станіславської області у 1939-1953 рр.

Для досягнення поставленої мети автором були сформульовані такі **завдання**:

- на підставі аналізу історіографічного доробку науковців виявити стан вивчення теми, а також визначити репрезентативність джерельної бази;
- охарактеризувати репресивні заходи комуністичного режиму проти цивільного населення під час першої радянської окупації Станіславської області;
- дослідити механізм позасудових репресій щодо родин учасників ОУН і УПА в перші повоєнні роки;
- з'ясувати мотиви та особливості процесу реалізації каральної операції радянської влади «Захід» на теренах Станіславщини;
- охарактеризувати систему довічного заслання та побутові умови репресованих в місцях покарань;
- розробити пропозиції щодо практичного використання результатів дослідження у формуванні громадянської компетентності на уроках історії України у 10-11-х класах.

Об'єктом кваліфікаційної роботи є репресовані родини учасників національно-визвольного руху, що проживали на території Станіславської області.

Предметом дослідження виступає процес та реалізація репресивно-каральної політики радянської влади стосовно родин учасників ОУН та УПА на території Станіславської області впродовж 1939–1953 рр.

Хронологічні рамки дослідження – вересень 1939 р. – липень 1953 р. – обумовлюються першим приходом радянської влади на територію Прикарпаття і початком репресивно-каральної політики щодо місцевого населення. Верхня межа характеризується завершенням сталінської епохи.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Станіславської області в адміністративних межах 1939–1953 рр.

Методологічна база дослідження. Під час написання дослідження було використано загальні, міждисциплінарні та спеціальні методи. Серед загальних методів – синтезу, аналізу, узагальнення, індукції та дедукції. Завдяки цим методам було окремо вивчено поняття «сімейного заручництва» як окремої складової репресивних практик, вдалося з'ясувати його суть та походження на різних етапах. Під час написання було залучено такі міждисциплінарні методи як: критичний, системний та структурно-функціональний. Використання спеціальних методів (статистичний, хронологічний, порівняльно-історичний, біографічний) допомогло встановити відому кількість жертв терору на Станіславщині, відтворити це у хронологічному порядку та описати життєві історії репресованих. Для використання матеріалів дослідження в шкільному курсі було використано методи: бесіди, педагогічного моделювання, контент-аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що авторка, опираючись на опрацьовану джерельну базу і наявний на сьогодні історіографічний доробок, **вперше** в історіографії здійснила спробу комплексного аналізу і оцінки репресивно-каральної політики радянської влади стосовно родин учасників національно-визвольної боротьби на території Станіславської області в часи сталінського тоталітарного режиму.

Вперше:

- введено до наукового обігу неопубліковані архівні матеріали з Державного архіву Івано-Франківської області (повністю а далі – ДАІФО) та спогади членів репресованих родин;

- здійснено комплексне висвітлення проблеми сімейного заручництва на території Станіславської області;
- розроблено пропозиції щодо практичного використання матеріалів дослідження у шкільному курсі історії України у 10-11-х класах з метою формування громадянської компетентності учнів.

Удосконалено:

- процес висвітлення репресивно–депортаційних практик протягом 1939–1953 рр. на території Станіславської області;
- аналіз побутових умов репресованих родин у місцях спецпоселень на основі спогадів.

Практичне значення отриманих результатів дослідження, що його матеріали, узагальнення і висновки можуть бути використані у науково-дослідницькій, навчально-виховній і культурно-просвітницькій сферах. Зібраний фактологічний матеріал та науково-теоретичні узагальнення можуть слугувати для подальшого поглиблення аналізу даної проблеми.

Апробація результатів роботи. Окремі тези та положення були апробовані на секційному засіданні кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника в рамках щорічної звітної-наукової конференції викладачів, докторантів, аспірантів та студентів університету (7 квітня 2022 р.). Матеріали виступу опубліковані у збірнику студентських наукових праць «Еврика-XXIII» [128].

Структура та обсяг магістерської роботи обумовлені її метою та завданнями. За основу побудови взято проблемно-хронологічний принцип. Дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (142 позиції) та додатків (9 позицій). Основний обсяг роботи становить 77 сторінок, а загальний – 110.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

1.1 Джерела та юридичні підстави репресій родин ОУН і УПА

Інформацію про репресивно-каральну систему можна дізнатися з історичних джерел. Кожне дослідження має опиратись на велику інформаційну базу. Для виявлення нових фактів чи подій, щоб відстежити нові тенденції та зрозуміти суть сімейного заручництва необхідно проаналізувати законодавчі та правові засади становлення репресивного апарату проти них.

Поняття «спецпоселенці» з'явилося ще на кінці 1930 р. Воно постійно додавалося новими значеннями, тому його застосовували до родин ОУН і УПА. З 1934 р. по 1958 р. не було здійснених жодних правок стосовно ст. 54 Кримінального Кодексу УРСР, яка регламентувала репресії стосовно родин «зрадників батьківщини». Це одна з найжорстокіших норм репресивної влади, адже була запроваджена кримінальна відповідальність. Неповнолітні, які знали про злочини і не повідомили про це каралися засланням від п'яти до десяти р. У червні 1939 р. вийшов наказ НКВС № 0143, за яким було встановлено порядок проведення виселень і заслань та оформлення документів [3, арк. 266–277].

Після вторгнення червоної армії у західноукраїнські землі практика сімейного заручництва почала діяти і на цих територіях. Законодавче оформлення почалося у серпні 1940 р. коли йшлося про обов'язкові каральні акції проти родин «зрадників», які перейшли кордон (див. додаток А). Ніхто не перевіряв причетність родин до злочинів, їх просто одразу карали за приналежність до голови родини. Проте Л. Берія у новому проєкті стосовно репресій сімей закликав до покарання не тільки родин військових, але й цивільних. Тому вже 7 грудня 1940 р. в постанові № 2468–1099 йшлося про покарання «громадян СРСР» за перехід кордону і родин самостійницького руху. Порядок заслання таких категорій населення вже вийшла через три дні

[87, с. 32–38].

Протягом квітня 1941 р. готували документи, що стосувалися родин так званих «нелегалів», вже репресованих ОУН, а також куркулів, бо вважали, що вони становлять базу для них [107, с. 99–100]. 30 квітня готували ще проекти, що стосувалися нових методів терору та заслання терміном 20 р. Проте, вони не встигли реалізувати, адже розпочалася нацистська агресія.

У травні 1941 р. було ухвалено постанову «Про вилучення членів контрреволюційних організацій у західних областях УРСР», за нею людей, які мали родинні зв'язки з ОУН та ін. подібних організацій підлягали виселенню на 20 р. з конфіскацією майна [45, с. 216].

Після того, як лінія фронту просунулася далі на захід, до влади знову прийшли більшовики. Вони розпочали очищення населення від нацистів. Вже 7 серпня 1944 р. учасників ОУН визнали антирадянською організацією та карали за 54 ст. КК УРСР. Справи їхніх родин передавали Особливій нараді. Загалом протягом 1944–1953 рр. було ухвалено цілий перелік наказів та інструкцій щодо боротьби проти українського-визвольного руху.

Основою для дослідження стали опубліковані чи неопубліковані матеріали з архівів, спогади, збережені речі репресованих. Їх можна поділити на законодавчі (постанови, накази, інструкції щодо здійснення каральних акцій), усні (спогади від людей, що володіють інформацією проблеми), речові (одяг, предмети побуту засланих). Окремо також необхідно виділити листування і тогочасні періодичні видання.

Серед архівних матеріалів можна було використати статистичні дані, накази та інструкції по виконанню репресивних заходів з Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України (далі ГДА МВС), з Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі ЦДАГО). Проте у зв'язку з подіями після вторгнення росії, ці установи зачинені для відвідування. У Галузевому державному архіві Служби безпеки України (далі ГДА СБУ) можна знайти накази щодо виконання депортацій та напрямів роботи НКВС–НКДБ.

У перелічених архівах представлена законодавчо-нормативна база каральних акцій, яка почала формуватися з перших днів приходу до влади більшовиків. Протягом 20-х рр. XX ст. влада шукала ефективні методи позасудових репресій проти тих, хто суперечив їхнім поглядам. Тому радянська влада прийшла на західноукраїнські території з цілою низкою документів, які дозволяли сімейне заручництво.

Окремо варто виділити Державний архів Івано-Франківської області (далі ДАІФО) та електронні архіви. Основна база документів та звітностей від районних НКВД знаходиться у ДАІФО [4–13]. Матеріали з даного архіву опубліковані І. Андрухом, А. Французом та ін. науковцями Прикарпаття. У російських архівах збережені безліч матеріалів, які стосуються родин учасників ОУН та УПА, проте доступу на разі до них немає. На жаль, у період 1990–1991 рр. відбувалася «велика чистка» архівних матеріалів тодішньою владою.

Відзначимо, що в електронному архіві українського визвольного руху наведені джерела, які стосуються репресій сімей Руху Опору під час радянського панування. У базі є окремий 4 розділ, що стосується українського визвольного руху від 1939 до 1953 рр. та 7 про боротьбу проти нього. Цінність ресурсу полягає в наданні матеріалів по депортаціях, свідченнях та спогадах, протоколи допитів. Є окремий підрозділ 7.3.7. який стосується депортацій. У ньому можна знайти інструкції щодо оформлення документації на кожную виселену родину, анкети на репресованих, а також форма № 1 (див. додаток Б) [16].

Серед джерел наведених в електронному архіві особливо цінними, на наш погляд, є реакції повстанців на виселення родин. Боець на псевдо «Рогач» з Калуша Петро Гошовський після масової депортації перебував у стані нерозуміння як правильно далі чинити, щоб не піддати ще більшому ризику свою родину. Про результати операції «Захід» також є дані сайті електронного архіву [14].

У дослідженні використовували збірники документів, які трактують структуру каральних органів та ГУЛАГів [44], про перебіг та методи

депортацій [42]. Учасники підпілля, які виходили і писали повинні, у випадку репресій щодо їх родин, вимагали їхнього повернення з відкликом на заяви про помилування [55, с. 10].

Також важливим джерелом є публікації «Літопис УПА». Вони складаються з двох частин: нової і старої серії. Матеріали надають інформацію про самостійницький рух, а також розповідається про їхні родини, про людей які допомагали. Особливу цінність складає третій том про тактичний відтинок «Чорний ліс». Наводяться спогади політвиховика «Чайки», який наводить приклад того, що учасники національно-визвольного руху не переставали боротися навіть після депортацій родин. На Великдень 1946 р. було згадано всіх родин, яких було відправлено на каторгу в Сибір провідником Гомоном. Він також наголошував, що потрібно продовжувати боротися і мститися тоталітарній владі [51, с. 84].

Окремим, двадцять п'ятим, томом розповідається про Коломийську округу. У цьому збірнику наводять кілька закликів радянської влади до родин підпільників. Наводять дані про репресії проти родин, члени яких відмовлялися йти до Червоної армії. Такий випадок стався у с. Ясенів Жаб'євського району, внаслідок дві родини було депортовано [47, с. 397].

Варто відзначити працю С. Білокінь [41]. Це один з перших збірників документів по карально-репресивних заходах, в якому наведено архівні матеріали. Автором розсекречено багато документів, які раніше не були досліджені. Окремим розділом виділено ті, які стосувалися масових депортацій повоєнного часу.

Дослідник В. Сергійчук видав збірники документів і матеріалів по Західній Україні 1944–1953 рр. [58]. Він є автором документальної серії у п'яти томах, з них третій присвячений Прикарпаттю [59]. Матеріали, що наведені стосуються закликів до населення про те, що потрібно давати відсіч українським націоналістам. Але автор паралельно наводить і дані, що стосуються закликів про боротьбу ОУН та УПА проти радянської влади.

Упорядником дослідження по матеріалам депортацій є Ф. Зубанич [62]. У

праці наведено доповідні записки М. Слоня – секретаря обкому Станіславської області до Л. Кагановича. Окремо варто виділити велику кількість документів за 1947 р., коли відбувалася наймасовіша депортація родин ОУН і УПА. У книзі є інформація по забірних пунктах на західних областях. Також в багатьох представлених документах наголошується на тому, що ці заходи проводилися як «дія у відповідь».

Історики з Прикарпаття під редакцією М. Кугутяка видали одну з найбільш вичерпних збірок документів по національно-визвольному русі на території області [60; 61]. Зауважимо, що представлені матеріали мають відомості не тільки про учасників ОУН та УПА, але й звіти, постанови, інструкції по репресіях родин. Наведені матеріали, що стосуються закликів влади щодо посилення каральних акцій. Можна прослідкувати, що часто влада застосовувала термін «боротьба з бандитами і їх пособниками».

У збірниках документів часто автори наводять епістолярні джерела. Наприклад, лист повітового керівника оунівців – В. Кузьміна до М. Слоня. Він пише про невинуваті репресії щодо цивільного населення, часто зовсім не причетного до збройного протистояння [60, с. 524–534].

Варто виділити мемуари та записи учасників подій. Такі джерела написані у вигляді розповіді та передають відчуття учасників під час виселення, а також реакцію учасників Руху Опору. Повітовий провідник ОУН Теодор Галапаг описував своє життя та події під час виселення його родини до Кемеровської області і детально розповів про долю Ганни Олесько [19].

У дипломній роботі було використано періодичну пресу того часу, а саме «Шлях перемоги». Це підпільна газета, в якій часто висвітлювали заклики до подальшої боротьби. Особливо після 1947 р., коли провели наймасовішу депортацію населення і учасники самостійного руху зневірилися. Тому активно закликали йти вперед і не здаватися [15; 20]. Варто виділити ще газети «Воля Покуття», «Самостійна Україна», в яких описано жертви сталінського терору після першої окупації.

Варто відзначити, що джерелами до теми дослідження можуть слугувати

малюнки, фото або відео. Наприклад, малюнком «Більшовицькі людолови» учасники УПА відобразили жахіття депортацій (див. додаток В). З фотографії з місць заслань людей можна прослідкувати умови, одяг та обличчя тих, кого забрала каральна машина (див. додаток Г).

Вважаємо, що серед основних джерел варто виділити спогади. Адже про долі, побут людей можна дізнатися від очевидців. Найбільше усних свідчень зібрано групою Прикарпатських дослідників С. Адамовичем, Р. Кобильником та Л. Щербін [52]. Це розповіді тих людей, які досі не реабілітовані. Перша частина дослідження містить історії не тільки членів ОУН чи УПА, але й «пособників» та цивільних. Автори наводять історії рядових Руху Опору та зазначають долі їхніх родин. Наприклад, в с. Хриплині 11 січня 1947 р. було арештовано Миколу Яковишина за участь в УПА. Його засуджено на 20 р. таборів, його батько та дочка були депортовані, а брата вбили [52, с. 30–31].

Друга частина праці вийшла під авторством С. Адамовича [53]. У ній на основі архівних матеріалів та розповідей зібрано долі людей, яких було депортовано зі Станіславської області у 1940–1950-х рр. Є розповіді про виселення людей і оголошення вироків. Про момент оголошення заслання родини в 1947 р. розповідає Орест Вівчаренко, якому на той момент було лише п'ять р. Його мати намагалася дітей через вікно відправити та енкаведисти за всім стежили. Під час транспортування до Братська в Іркутську область вагони між собою віталися, багато хто вже знали одне одного. Родина повідомляє і про те як 18 км йшла пішки і перепливали на човнах р. Оку [53, с. 9–14].

У книзі є згадки про перебування у збірних пунктах області. Про Коломийський йдеться у розповіді Олександри Дауніс (Реміцька). За допомогу брата упівцям їхню родину (батька і п'ять сестер) було арештовано у 1945 р. Спершу їх направили до смт. Ланчин і потім до Коломийського табору. Там вони були протягом тижня. Олександра Даніс згадує, що в той час вони спали на підлозі, з листопада по січень їли хліб і пили воду. Дорогою до Комі АРСР розповідає, що багато людей хворіло, і що були сильні воші. У листопаді 1947 р. їй та сестрам Парасці та Наталі вдалося втекти, а батько чужих дітей видав за

своїх [53, с. 14–16].

Кількість репресованих, архівні джерела, біографії та спогади містяться у виданні упорядником якої є Л. Вадзарук [57]. Серія видання стосується Івано-Франківської області (до 1962 р. Станіславська). У звітах та документах надано інформацію по адміністративних виселеннях за 1944 р., а наступного року про механізм здійснення такого рішення [57, с. 27, 33]. Серед спогадів, що представлені у книзі варто відзначити Ганну Заячківську. Вона була родом з с. Курипів і була зв'язковою ОУН. Її затримали у 1945 р. Під час ув'язнення втратила зір, проте найбільше звинувачувала себе за те, що її маму та сестру депортують [57, с. 91–93].

У таких джерел як спогади є своя специфіка, адже люди розповідають пережите через свою історію. Вважаємо, що для вивчення питань побуту та самого процесу виселення це є одне з найцінніших джерел, бо кожен описує найбільш вражаючі речі для нього, тобто висловлює свій авторський погляд на проблему. У дипломній роботі не використано спогадів тих, хто чинив наруги над людьми. Важкість пошуку такого матеріалу в тому, що такі люди не хочуть зізнаватися, що раніше були причетні до злочинів.

Отже, багато справ по репресованих родинах зберігається в ГДА СБУ та найбільше збережено у ДАІФО. Серед періодичних видань було використано пресу «Шлях перемоги», в якій продемонстровано реакцію націоналістичного підпілля на каральні акції. Спогади депортованих та їхніх родичів, які склали основу дослідження.

Джерельна база репресивно-каральної системи на території Станіславщини є обширною, проте, вона ще до кінця не вивчена. На сьогодні є багато опублікованих матеріалів, але є і ті, які варто опрацювати. На основі нормативних документів, справ родин, спогадів можна дізнатися про перебіг подій на території області протягом 1939–1953 рр.

1.2 Стан наукової розробки проблеми

Каральні акції радянської влади протягом 1939–1953 рр. на території західних областей залишаються актуальною проблемою для науковців. Боротьба українського самостійницького руху вилилася у депортації та інші практики каральних акцій не лише проти ОУН та УПА, але і їхніх родин. Це стало не лише елементом ідеології, але й буденністю для тодішньої влади.

За працями науковців дослідження репресій проти родин ОУН і УПА можна поділити за критеріями на: хронологічні, методологічні та ідеологічні. Історіографію можна поділити на: діаспорну, пізньорадянську і українську (див. додаток Д). За часів СРСР питання репресій не розглядалося науковцями – це було під забороною. Тому перші публікації з'явилися на кінці 80-х рр. ХХ ст.

Серед перших хто підняв питання депортацій із західних областей серед радянських дослідників була В. Пардасанова [108]. Її праця мала регіональний характер та стосувалася спецпоселень. Подібні питання піднімав у своїх працях В. Земсков [95], він аналізував механізм депортацій та їх вплив на події на західноукраїнських землях. Автор опублікував документи НКВС та вищого партійного керівництва, які мали відношення до репресій. Окремо серед спецпоселенців розглядає оунівців та їхні родини.

Дослідик В. Земсков зумів розділити спец поселенців на категорії, використовуючи тодішню репресивну мову. Він виділив п'ять груп:

- 1.) «бандити та націоналісти»;
- 2.) «члени сімей бандитів та націоналістів»;
- 3.) «пособники бандитів»;
- 4.) «члени сімей пособників бандитів»;
- 5.) «куркулі-націоналісти з родинами».

Беручи за основу перебування та діяльність головного «бандита». Серед членів сімей він виділив підгрупи: родичі вбитих під час спецоперацій; тих хто перебував в ГУЛАГу; тих, кого звільнили і перебували з ними у спецпоселеннях; сім'ї тих, хто був нелегалом та тих, чиє місцезнаходження не

відоме.

Серед представників радянського періоду з дослідження репресій варто виділити М. Бугая [73]. У своїй праці він окремо досліджував каральні дії проти ОУН і їх родин протягом 1944–1952 рр. Він надав оцінку таким діям як боротьба з бандитами й пособниками та показав, що радянський режим багато ресурсів витрачав на боротьбу з ними.

Хоча дослідники фрагментарно висвітлюють соціальну структуру радянського суспільства в Україні, їхні праці характеризуються критичним аналізом більшовицької політики в Україні, розкриттям трагічної долі представників української інтелігенції періоду диктатури, які зазнали такого впливу як покарання, адміністративне видворення. Соціальні причини, мотиви і наслідки сталінського масового тероризму досліджувалися в колективній праці «Чорна книга комунізму».

Діаспорні історики займалися даною проблемою ще в часи коли репресії над сім'ями ОУН і УПА тривали. Публікації ґрунтувалися на основі спогадів тих кому вдалося перейти кордон. У більшості це були іноземці, які змогли покинути табори і у своїх свідченнях говорили про українців [119; 121]. Становище жінок у засланні описала М. Чиж. Дані дослідження ставили за мету більше актуалізувати проблему. Одну з перших спроб проаналізувати сталінізм як явище здійснив Г. Костюк [103], проте воно не було вичерпним, адже автор стикнувся з проблемою нестачі джерел.

Після розпаду СРСР для науковців з'явилися можливості опрацьовувати архівні матеріали та вводити нові підходи для оцінки подій. Перед українськими дослідниками постало завдання відтворити історичну справедливість та актуалізувати питання, які строго заборонялися в часи радянської влади.

Автори російського документального видання [45] описували, що влада мала зв'язок із керівниками спецпоселень, тому перед тим, як відправляти людей – для них завчасно все готували. Також вони зазначили, що на місцях заслань їм відшкодовували виплати на худобу і житло, а також забезпечували їх

роботою. Абсурдність таких думок в тому, що російські дослідники вважають, що влада і держава піклувалися про людей, яких вони арештували та депортували.

Про суть сталінізму та основи становлення влади описав Ю. Шаповал [115]. Про формування репресивно-каральної системи в Радянському Союзі і про методи здійснення каральних акцій написав працю І. Білас [79]. Дослідник опрацював та опублікував велику кількість архівного матеріалу, який більше ніж пів століття був засекречений. За даними історика серед механізмів утвердження влади радянський режим використав депортації. У окремому розділі автор виділяє тему про депортації у Західній Україні та роль НКВС у цих процесах протягом першої радянської окупації. Основну увагу присвячено наймасовішій депортації 1947 р.

Дослідник С. Білокінь [41] у своїй праці дослідив роль ідеології та нового типу людей у становленні радянської системи. Okремо виділив, що люди які не входили в рамки нового типу підлягали репресіям та знищенням з боку влади. Дослідження присвячене репресіям на західноукраїнським землям підготував Б. Ярош [138]. Він зміг продемонструвати каральні акції які супроводжували радянізацію регіону, масштаби пов'язував із спротивом населення.

Ще одним дослідником, який займався темою репресій є І. Винниченко. Він 40-ві рр. ХХ ст. назвав «ужорсточенням режиму». Автором наведені регіони які найбільше постраждали внаслідок депортацій та наведено кількість репресованих. І. Винниченко у роботі підняв проблему не причетності багатьох родин до націоналістичного підпілля, звернув увагу, що часто їх засуджували через те, що не сказали, що знали про боївки чи учасників ОУН і УПА [81].

У монографії Й. Надольського по депортаційних заходах в західних областях України операції «Захід» присвячується весь розділ. Автор називає її «жовтневою депортаційною операцією» [106]. У цьому розділі була узагальнена вся відома на той час інформація: суцільна кількість депортованих, уривчасті відомості про завдання, планування та перебіг операції і т.д. Автор перелічив речі які дозволяли взяти з собою та особливо наголошував, що

дозволені 500 кг майже ніколи не бралися до уваги. Окремо зазначав, що багато не доїжджали до місць заслань, адже через холод і голод люди масово гинули.

У монографії В. Ільницького представлені два розділи, що мають відношення до родин учасників самостійницького руху. Окрім описів про діяльність і побут повстанців паралельно описує становища їхніх сімей. Важливою інформацією є приклади конкретних родин. Наприклад, родини Лаврівих з Долинщини, яких депортували за те, що вони довозили харчі для українських борців [96].

Про перші депортації після приходу радянської влади написана монографія В. Бараном та В. Токарським [76]. Ця праця стосується політичного та соціально-економічного життя на Західній Україні. Окремим розділом подано перші депортації 1940-1941 рр. Інформація ґрунтується на матеріалах ГДА СБУ та поодиноких з архівів росії.

Більш детально аналізує примусові виселення Т. Вронська [83–90]. Велика частка публікацій приурочена до примусових виселень і вважається першим аналітичним вивченням, де розглядається зміст депортацій за доступними архівними джерелами. У останній праці авторки [87] йдеться про депортації Західної України після Другої світової війни. У ній наведена суть сімейного заручництва та юридичні підстави таких каральних акцій. Вважаємо, що ця праця на даний момент є найбільш вичерпною по даній темі в Україні. Т. Вронська матеріали подає із посиланнями на архівні матеріали, свідчення очевидців, що значно підсилюють роботу. Вона одна з перших описала депортації як механізм боротьби з ОУН і УПА.

Окреме місце можна віднести праці О. Кісь [99]. Дослідниця змальовує побут жінок-в'язнів. Вона показує, чому жінки вишивали, створювали прикраси, листівки, сумочки у таборах. Описує, як жінки святкували великі релігійні свята попри заборону. Праця містить розділ, який розповідає про материнство у неволі. Можна знайти відповідь, чому жінки наважувалися народжувати в таких умовах.

Інша історикиня О. Ісаюк, яка вивчала питання побуту жінок на території

виселення підкреслювала, що саме святкування релігійних свят є символом спротиву. Адже кожного разу жінки наражали себе на небезпеку. Та попри це, вони вишивали ікони, мали з собою молитвеники та продовжували вірити.

Варто окремо виділити, що протягом останнього часу окреме місце займають регіональні дослідники. Тематикою аналізу репресій на Станіславщині займалися І. Андрухів, А. Француз [40]. Вони окремими розділами подали інформацію на основі архівних даних про репресії в перший радянський період та депортації довоєнного й повоєнного періодів. У праці вміщені дані, що стосуються всіх депортацій на території області. Автори враховували оцінки статистичних даних різних дослідників, наводили свої та порівнювали їх з ін. областями. Дослідник І. Андрухів є також автором багатьох наукових робіт, що стосуються репресій на Західній Україні [71].

Дослідниця Прикарпаття О. Романів видала працю [111], яка описує історії жінок, що потрапили до ГУЛАГів. Спершу авторка подала інформацію про місця заслань куди потрапляли жінки з дітьми, а потім окремі історії жінок. Зазначимо, що дослідження написане на основі архівних матеріалів та спогадів. Кожна історія жінки супроводжується фотографіями та зображеннями ікон. Саме тут у спогадах Я. Князевич йдеться про долю в таборах В. Бандери.

Ще однією регіональною дослідницею є Л. Кузич–Білавич [105]. У її роботі описані історії людей з сіл Косівського району. У першій частині йдеться про всі депортації, які провели радянські власті на території області протягом 1939–1953 рр. Окреме місце авторка відводить операції «Захід». Пише про реалізацію всіх заходів та процес «вилову» людей окремих сіл, що чинили спротив. Інша частина описує життя людей в поселенні Омгортп, яке знаходилося в Омській області. Саме туди було поселено більшість жителів с. Нижній і Вижній Березів. Кілька наведених спогадів оповідають, що українці могли втікати і повертатися до рідного регіону, проте були і випадки, що у відчаї, що в них нічого не залишилося люди поверталися назад.

Завдяки спільній роботі науковців вийшла видання про жертв репресивної політики сталінізму [43; 44]. Дослідження стосується першого

періоду радянської окупації. У ньому перераховано людей, що загинули внаслідок допитів, розстрілів НКВС та депортацій. У двох томах подано мартиролог жителів всіх районів Станіславської області. У другому розділі наведені історії депортованих родин. Серед них доля родини Максимчуків із с. Зелена Надвірнянського району, Поп'юків з Рафайлова та багато ін. Важливим є матеріал, який стосується розкопок на території області. Найбільшим похованням є Дем'янів Лаз, проте в багатьох селах та містах є також знайдені рештки замордованих людей.

Історик С. Адамович на наш розсуд найбільше займається темою репресій на Станіславщині. Він є автором кількох праць, що стосуються жертв яких не реабілітувала влада. Тому дослідник став засновником проєкту «Нереабілітована пам'ять». С. Адамович до 2020 р. був керівником проєктів в громадській організації (далі ГО) «Поступовий гурт франківців». Він активно займається пошуком людей, що зазнали репресій від радянської влади. На основі спогадів написана монографія [53]. Окреме місце потрібно віднести його сприянню створенню «Музею депортацій українців», який знаходиться в Брошнів–Осада. Саме на місці збірного пункту (1944–1953 рр.) створюють музей, а також на основі зібраних інтерв'ю будуть відтворені спогади.

Отже, протягом останнього часу вийшло чимало праць дослідників стосовно сімейного заручництва. Проблема репресій підлягала науковому вивченню з боку українських вчених з 80–90-х рр. минулого ст. Проте діаспорні вчені піднімали цю проблему ще під час самих каральних акцій. Серед сучасних науковців варто виділити С. Білоконя, який одним з перших опублікував та дав оцінку архівним матеріалам, що стосувалися каральних акцій повоєнної доби. На окреме місце варто поставити праці О. Кісь, яка описала виключно жіночий бік заслання та продемонструвала нескореність у їхніх щоденних практиках. Авторка численних публікацій по сімейному заручництву Т. Вронська у 2022 р. видала працю, яка підсумувала всі набуті до цього часу. Вона стосується депортацій сімей націоналістичного підпілля в західних областях. Історикиня використала не тільки архівний матеріал, але й

спогади тих, кого торкнулися ці події.

Дослідники Прикарпаття активно розпочали вивчати тему репресій на території колишньої Станіславської області. З них найбільш ґрунтовними є роботи І. Андрухів та С. Адамовича. Робота першого автора ґрунтується більше на архівних та статистичних даних, а інша на спогадах очевидців.

Загалом тема вивчена дослідниками достатньо незважаючи на те, що її студіюють не так довго. Але є питання, які лишаються поза увагою. Лише в поодиноких працях зустрічається зв'язок розвитку національно-визвольного руху з масовими каральними акціями їх родин. Не вистачає також наукових розвідок, які б описували свідчення тих, хто допомагав тоталітарній владі та доносили на своїх ж сусідів чи односельчан. Звісно, що в цьому є труднощі, адже зараз такі люди бояться зізнаватися у скоєному.

Завдяки діяльності ГО «Поступовий гурт франківців» на території нашої області актуалізуються питання щодо реабілітації жертв тоталітарної влади. Адже більше 7 тис. справ ще досі чекають на перегляд і остаточне винесення вердикту. Жінок та дітей досі не визнано жертвами політичних репресій, проте каральні заходи щодо них мали цілком політичний характер. Дії радянської влади мали на меті підірвати соціальну базу національно-визвольного руху та не допустити появлення їхніх структур новими кадрами.

РОЗДІЛ 2

ІДЕОЛОГІЯ І ПРАКТИКА КАРАЛЬНИХ АКЦІЙ СТОСОВНО РОДИН «ВОРОГІВ» РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (1939- 1946 РР.)

2.1 Каральні практики радянської влади під час першої радянської окупації

З початком Другої світової війни західноукраїнські землі опинилися під більшовицькою владою. Під час так званого «золотого вересня» Станіславщина вийшла з під контролю Польщі. Населення після років репресій та заборон з боку уряду Ю. Пілсудського сподівалося на покращення ситуації та радо вітали Червону армію. Проте самостійницький одразу розпочав свою боротьбу проти нього.

Тоталітарний радянський режим з приходом намагався протягом першої окупації 1939–1941 рр. на західноукраїнських територіях вводити свій порядок та модель політичного, соціального-економічного буття. Нововведення проводили під тиском з порушення прав і свобод людини з методами залякування та терору. Таке свавілля стосувалося не лише учасників національного руху, але й цивільного населення. Проти них застосовувалися різні форми терору: виселення, арешти, фізичні знущання.

Долю Станіславщини як і інших західноукраїнських земель було вирішено під час підписання таємного протоколу між СРСР та Німеччиною 23 серпня 1939 р. Про те, що це об'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною не йдеться, а тільки згадано, що ці території для поширень «сфери впливу», що це «політичні інтереси» тощо. Радянський Союз не одразу з початком війни увів свої війська до Польщі, адже вони вичікували захоплення Варшави для виправдання своїх дій у вигляді захисту українського населення. Тому були два варіанти з боку Німеччини: або передати землі

радянській владі згідно з таємним протоколом або ж проголосити «польську Україну» через повстання. Такий рух мали здійснити учасники ОУН на чолі з А. Мельником, тому повстанські загони вже діяли станом на 14 вересня.

Під страхом, що буде створено Українську державу, під протекторатом Німеччини було введено радянські війська 17 вересня 1939 р., а вже наступного дня вони були в м. Станіслав. Протягом наступного місяця були проведені вибори під контролем армії, а 1 листопада землі включили до СРСР та за дванадцять днів до УРСР [40 с. 20]. У лютому 1940 р. створили міські та районні відділи НКВС у Станіславі, а начальником призначено О. Никифоровича.

Вже 11 жовтня 1939 р. були створені правові засади для репресій в наказі «Про запровадження єдиної системи оперативного обліку антирадянських елементів, виявлених агентурною розвідкою». Тоді вже було залучено до «ворожих елементів» членів сімей, яких судили за контрреволюційну діяльність. У документі до категорії «націоналістів» відносили не тільки учасників ОУН, але й політичних партій і організацій таких як: УНДО, «Просвіта», «Сокіл» та ін. Тому зазначимо, що держава одразу взялася за сімейне заручництво, як засіб тиску на противників радянської влади.

Про реакцію жителів Станіславщини оповідає Ярослав Якімечко. За її словами жителі спершу зраділи і дійсно були випадки, що виносили квіти радянській армії. Люди в більшості думали, що за «совітів» будуть краще жити і що це дійсно визволення від поляків. Проте через деякий час всі зрозуміли яке «визволення» їх чекало. «Через пару днів прийшли до школи, а Римазовського нашого вчителя забрали. Прізвище ніби польське, але патріотом певно був». Загалом протягом жовтня 1939 р. з села забрали сім людей, серед них і священника Горгулу, завідувача читальні Ілька Добровольського [37].

Репресії на Західній Україні були превентивними, бо здійснювали їх не за скоєне, а тільки за можливість. Під терор підлягали сім'ї учасників самостійницького руху, які могли висловлювати своє невдоволення режиму. Тому розпочали «законодавчу» роботу над питанням про притягнення до

відповідальності членів сімей зрадників Батьківщини.

Найперше нова влада хотіла побачити своїх опонентів і контролювати їх. Тому 30 грудня 1939 р. в західних областях розпочали паспортизацію для фіксації походження та національності. Це допомогло каральним органам здійснювати репресивні акції.

Про те, що потрібно розправитися над всім населенням, яке може становити бодай найменшу загрозу радянській владі, можна дізнатися від секретаря Станіславського обкому тов. Груленка. Він закликав до виселення категорій населення, які можуть вербувати народ. Наголошував, що таке рішення має бути швидким і документи оформлятимуть потім [42, с. 213].

Вище партійне керівництво чинили репресії не тільки проти родин ОУН, але й куркулів. Вони вважали, що заможні селяни є основною соціальною базою та помічниками самостійницького руху. Загалом протягом першої окупації радянське керівництво здійснило кілька хвиль депортацій.

Спершу радянська влада взялася за осадників, тому протягом грудня 1939 р. готували документи для репресій над ними. У лютому наступного року здійснили їхнє виселення і одразу взяли за їхні родини. Для цього в кожній області створили трійки в Станіславській очолював – О. Михайлов. А саму область поділили на оперативні дільниці, їх налічувалося п'ять і 882 оперативні групи [76, с. 151].

Виселення здійснювалося згідно з інструкцією:

- проведення обшуку для виявлення зброї або націоналістичної літератури;
- повідомлення керівником оперативної групи, що родина піддається виселенню;
- родині дозволено взяти по 100 кг речей на кожного члена;
- майно оцінювали і кошти з його продажу мали передати протягом 10 днів органам НКВС;
- органи влади мали передати гроші репресованим сім'ям;

- на репресованих заводять особові справи та передають їх до ешелонів.

Під час цієї операції із західноукраїнських областей виселили 10,5 тис. сімей, з них 1622 родини або 4868 осіб зі Станіславської області [81, с. 54].

Наступна депортація була поведена в квітні 1940 р. Вона майже не відрізнялася від попередньої. Спершу приїжджали групи НКВС і діяли за інструкцією. Під час квітневих репресій сім'ям часто повідомляли, що вони їдуть до батька чи матері, чоловіка.

Депортації часто могли проходити зі значними зловживаннями з боку виконавців. Свистилук, який був керівником НКВД в Делятинському районі, замість контролю за виконанням під час проведення виселень їздив по місцях проживання виселених і вишукував для себе кращі речі. Люди, що підпадали під репресії 12-13 квітня отримали статус – адміністративно засланих. Їх не направляли до спецпоселень. Вони залишалися у радгоспах чи колгоспах і жили з місцевим населенням віддалених регіонів СРСР [112, с. 43].

Від 10 грудня 1940 р. НКВС СРСР прийняв наказ, за яким під переселення підпадали родини оунівців [89, с. 78]. Рішення приймала Особлива нарада, речі конфісковували до цього ж всі неповнолітні повинні були поїхати разом з рідними до спецпоселень. Місця заслань було визначено в напрямку до віддалених регіонів СРСР, а саме: російської федерації та Казахської СРСР [91, с. 58]. Репресовано було і сім'ї без годувальника. Влада вважала, що чоловіки перейшли кордон, арештований або пішов в нелегали. Після кількох невдалих спроб С. Бандери підняти повстання під репресії попали сім'ї учасників ОУН.

У грудні 1940 р. Л. Берія наголосив, що збільшується кількість переходів за кордон в західних областях УРСР. Тому, було вирішено вдарити по цивільному населенню, а саме родинам самостійницького руху. На думку О. Андрухіві такі заяви були пов'язані зі спробою ОУН(б) здійснити повстання на території західноукраїнських областей. У зв'язку з такими подіями, багато учасників націоналістичного підпілля змушені були перетнути кордони, уникаючи масових репресій. Таке рішення підтримали і вже 7 грудня внесли

зміни до статті 54 КК УРСР, з якою сім'ї «ворогів» радянської влади каралися у вигляді заслання на 3–5 р. Через три дні було підготовлено інструкцію про порядок репресування тих, хто перетнув кордон [71, с. 29].

Протягом вересня-жовтня 1940 р. зі Станіславської області було затримано 97 учасників ОУН. Можна ствердити, що згідно з рішеннями, така ж кількість родин підлягала заслання у північні райони СРСР. Термін виселення – 3-5 р. з конфіскацією всього майна. Того ж року було вивезено в Сибір Івана та Євдокію Малковичів з Середнього Березова через активну діяльність у лавах ОУН сина Василя. Під час затримання Євдокію сильно побили і вона померла у вагоні, а її тіло просто викинули на сніг [105, с. 44]. За перших совітів вивезли і родину Урбановичів до Красноярського краю у 1940 р. Голова сім'ї Василь помер з голоду, а його дружина та діти змогли повернутися в 1946 р. до рідного с. Березова [105, с. 55–56].

Ще з кінця 1940 р. Й. Сталін розумів неминучість війни з Німеччиною, то вже в лютому 1941 р. була проведена XVIII конференція з питань оборони. Всю промисловість переводили на військові потреби. У квітні П. Мешик – нарком оборони УРСР повідомляв, що німці готуються до війни і планують створити п'яту колону на західних територіях УРСР. Таку роль, за його даними, мала виконати ОУН. Саме П. Мешик запропонував підірвати соціальну базу ОУН через виселення. Під депортації підлягали сім'ї оунівці, нелегалів, куркулів та сім'ї тих, кого вже репресували.

У травні 1941 р. було прийнято постанову «Про вилучення членів контрреволюційних організацій у західних областях УРСР». Від 14 травня людей засилали на 20 р. з конфіскацією майна. Це рішення стосувалося затриманих учасників і тих хто був у розшуку [54, с. 405–406]. Акцію з виселення було заплановано на 22 травня 1941 р. У останній депортації перед початком війни з території Станіславщини було депортовано 1533 осіб [54, с. 154].

Багато сімей, яких було приречено на заслання, не доїхали до ГУЛАГів, в часописі «Самостійна Україна» за 7 липня 1941 р. в с. Майдан в урочищі

«Лози» знайдено дві ями трупів. Це були родичі так званих «нелегалів», яких радянська влада у грудні 1940 р. репресувала за спробу втечі в німецьку окупаційну зону [27, с. 4].

Радянська влада використовувала в кожній з областей тюремну мережу. На Станіславщині були в'язниці у Станіславі, Коломиї та Печеніжині на 772 особи загалом. Проте, відомо, що людей було набагато більше, ніж зазначалося. Всіх ув'язнених після 22 червня 1941 р. розстрілювали або ж переводили до інших в'язниць. Так з Печеніженської перевели людей до Станіславської. Стосовно Коломийської, то за даними начальника тюрми Кузіна 1 липня 1941 р. було відправлено 453 особи до Жмеринки залізницею, але вагон попав під бомбардування. В'язні, які вціліли змогли втекти, частину вдалося повернути, але згодом відпустили [71, с. 30]. Газета «Воля Покуття» за 12 липня, що в'язнів з Коломиї було направлено через напівзруйнований міст, де люди з вагонами впали в р. Дністер [26].

Після початку війни німецька армія швидко просувалася, а для перевезення всіх затриманих необхідно було дістати 700 вагонів. Щоб не відпустити людей і масово прирікали на розстріли, які проводили вночі.

Після окупації території Німеччиною було виявлено ще кілька масових поховань, про це йдеться в газеті «Самостійна Україна», що в с. Павлівка завозили до кінського цвинтаря 26 трупів. Подібні відомості були і про с. Підпечери. На території урочища «Дем'янів лаз» знайдено три великі поховання [24]. Про трагедію в Дем'яновому Лазі переповідає В. Ніковській, який зміг втекти. Вже під час нападу Німеччини 29 червня їх виводили з зав'язаними руками і грузили у вантажівки. Ями та виконавці були вже готові наперед, а масові розстріли проводилися вночі. Загалом протягом 1941 р. на Станіславщині було вбито біля 2500 затриманих [104, с. 234].

Отже, протягом 1939–1941 рр. на території Станіславщини та інших західноукраїнських областей було проведено чотири депортації в лютому, квітні, червні 1940 р. і в травні 1941 р. За цей період було репресовано понад 78 тис. родин (близько 240 тис. осіб) за даними О. Андрухів [71, с. 30].

На сьогодні нереально розрахувати кількість жертв протягом першої радянської окупації. Проте І. Андрухів та А. Француз допускають, що близько 400 тис. осіб було знищено в Західних областях посилаючись на листи А. Шептицького до папи Римського та статистичні дані ЦСУ [40, с. 408]. Ю. Сливка наводить відсоткові співвідношення засуджених: 50 – поляки, 30 – євреї та 20 – українці [42, с. 111].

Утвердження влади проходило разом з масовими репресіями, які стосувалися всіх соціальних верств. Найбільше користувалися депортаціями у формах: виселень у спецпоселення, виправно-трудова табори, в спеціальні райони. Окрім цього депортації були ще однією формою сімейного заручництва, адже карали не тільки «націоналістів», але і їхні родини.

Варто зауважити, що між депортаціями цього періоду є свої відмінності. У лютому та червні 1940 р. людей засилала за соціальним статусом (осадники і біженці), то в травні це стосувалося сімей ворогів народу. Травнева депортація 1941 р. мала відношення до жінок, дітей та батьків українських націоналістів з більш тривалим терміном засланням.

Радянська влада використовувала різні методи для того, щоб впливати на населення. Проте, навіть наклепи за належність до націоналістичної організації чи про негативне висловлювання в бік нової влади, могли приректи людей на заслання. Свою невинність довести було фактично неможливо, тому в період першої окупації радянської каральної влади пройшли під недовірою та страхом.

На початок літа всі дипломати свідчили про неминучість нападу нацистів, проте Й. Сталін не вірив в це. Все ж Німеччина напала на СРСР і почала із західноукраїнських земель. На цьому страждання українців не завершилися, адже під час відступу, всіх, хто був у в'язниці, масово розстрілювали. При нацистському режимі репресії не припинилися. «Новий порядок» вводився з жорстокістю та різними формами терору.

2.2 Позасудові репресії проти родин учасників ОУН та УПА (1944-1946 рр.)

Друга Світова війна закінчилася, але не для представників ОУН та УПА. Їхня боротьба проти радянського тоталітарного режиму продовжилася. Цей період в історіографії називають «другою радянською окупацією». Станіславщина після війни залишалася місцем збройного спротиву проти тоталітарної влади. Лідери визвольного руху з кінця 1943р. та на початку 1944р. остаточно відмовилися від маневру «двох фронтів» і скерували свою боротьбу на недопущення встановлення радянської влади. Таке протистояння понесло за собою каральні акції проти місцевих жителів.

З часом протиборство радянзації західних областей вилилося в затяжний збройний конфлікт. У результаті наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. Західна Україна перетворилася на поле кривавої битви між ОУН і УПА з одного боку та радянськими владними структурами з іншого. Після закінчення німецько-радянської війни більшість політичних і військових акцій радянської влади ґрунтувалися на масовій мобілізації, переслідуванні УГКЦ, депортації місцевого населення, примусовій колективізації.

Після відступу та звільнення областей Західної України від фашистів розпочато нові процеси встановлення нової тоталітарної влади. Такі заходи супроводжувалися змінами не тільки в суспільно-політичній та соціально-економічній, але репресивній дії. Таким чином влада намагалася знищити супротивників, але й змінити етнічну конфігурацію на території західних областей. Вважаємо, що такі дії виконували для зміни політичного буття, зміни суспільного життя та знищення опору з боку населення.

Незважаючи на різні репресивні заходи, радянська владна структура не змогла досягти бажаних результатів у своєму тривалому протистоянні з членами організацій ОУН і УПА. Щоб підірвати національно-визвольний рух на західноукраїнських землях, радянська влада вдавалась до каральних акцій проти місцевого населення, звинувачуваного у співпраці та співчутті повстанцям.

На Прикарпатті разом з відновленням радянської влади з відступом німецьких військ розпочиналися нові репресії. Населення все ще пам'ятало каральні акції червоної влади, всі депортації та масові розстріли. Тому кожен намагався допомогти українському визвольному руху. Репресивно-каральна машина найбільше вдарила по тих, хто вів та підтримував боротьбу за Україну.

Найперше, що хотіла здійснити радянська влада на звільнених територіях це очистити її від бунтівних українців. Тобто йшлося про учасників ОУН і УПА, їхніх родичів та тих, хто надавав їм підтримку. Тому, репресії щодо учасників та прихильників патріотичного руху, розпочаті ще під час першої окупації, продовжилися у повоєнний період.

Для реалізації своєї політики Й. Сталін вважав, що потрібно гнати, розстрілювати, винищувати всіх кого вважав «ворогами народу» та їхніх сім'ї та близьке оточення. Знаком початку нових репресій стало розпорядження НКВС СРСР за 7 січня 1944 р. За ним у разі виявлення «пособників» його арештовували, забирали майно та висилали у Чорногорський спецтабір, який знаходився у Красноярському краї.

Вперше про те, що на повстанців чекають родичі згадано у зверненні від 12 лютого 1944 р. [18]. Їх закликали перейти на бік радянської влади з гарантією щасливого життя. Зрозуміло, що не випадково згадали про родичів, адже питання репресій проти них вже готувалися. М. Хрущов з цього питання вніс проєкт «Про спеціальні заходи в Західних областях», де восьмим пунктом зазначалося, що необхідно виселяти родини учасників ОУН, УПА, УНРА. Надалі цю ідею підтримали органи НКВС і 31 березня 1944 р. вийшов наказ про каральні акції проти родин національно-визвольної боротьби.

У квітні вийшло розпорядження №7129, за яким під репресії попадали фактично всі, хто був учасником Руху Опору та їхні родини [49, с. 327]. Також в цьому документі докладно описано, що на місцях потрібно скласти списки на основі даних НКВС. Ретельно готувати транспорт для скоєння цих злочинів. Потім заводили «Облікову справу на сім'ю активного учасника банди». Обласні ватажки постійно звітували, секретар обкому в м. Станіславів М. Слонь 29

серпня 1944 р. писав рапорт М. Хрущову, в якому повідомляв про необхідність чим швидше розправитися з родичами активних учасників ОУН, щоб збільшити кількість охочих вступити до Червоної армії. Також М. Слонь постійно закликав до посилення і пришвидшення темпів репресій [86].

Стоном на кінець серпня 1944 р. С. Круглов (заступник наркома внутрішніх справ СРСР) видав спеціальну директиву, за якою дозволялося чинити психологічний тиск на родичів. Близькі мали вплинути на повстанців так, щоб вони написали повинні протягом кількох днів. В іншому випадку їх виселятимуть і конфісковуватимуть майно [100 с. 43–44].

У вересні 1944 р. зі Станіславської області було вивезено 586 членів родин повстанців на станцію Тайшет, що в Іркутській області. План був виконаний не повністю, адже планували репресувати 884 особи [101, с. 30]. Невиконання «соцзобов'язань» працівники НКВС пояснили тим, що не було чітких інструкцій по виконанню.

З форми №1 ми можемо дізнатися, за що саме людей репресували. На ній зазначали дані про особу, на скільки часу її засилають, а також дату майбутнього звільнення. Саме на такій картці проставляли штампи: член сім'ї бандита ОУН чи учасника УПА, нелегала та ін. Окремою 13 графою виділяли спорідненість щодо «бандита». Проте, трапляюся деякі неточності, через що неможливо чітко визначити долю виселених.

1944 р. в листопаді було виселено сім'ю Репників з с. Черганівки, що на Косівщині. Особлива нарада рішення прийняла аж у 1946 р. в січні, за що депортували людей не зрозуміло. За вироком вони були – «членами сім'ї оунівця», але не вказано спорідненість, не наведено жодного документа, який б це підтверджував [87, с. 178]. За цей період не збігаються звіти НКВС з даними на картках. Відомо, що людей зі Станіславщини у 1944 р. виселили до Іркутської області, але в звіті зазначено, що родину Репників відправлено до Архангельської.

Про невідповідності та помилки в документації по Станіславській області свідчать і звернення В. Рясного. Припустимо, що це більше стосувалося не

виконання планів по виселенню, адже було направлено «всього» один ешелон. Багато сімей в області змогли ухилитися через те, що вони встигли переховатися чи піти в нелегальне становище. Так змогла врятуватися родина Семків з с. Новоселиця Долинського району. Голова сім'ї Федір був зв'язковим ОУН. Він стеріг пасіку у лісі і беріг цінні історичні книги. Місцеві жителі його здали, за це його катували два тижні, але він нічого не розповідав. Протягом цього часу його дружину з чотирма дітьми шукали, але вона переховувалася в лісі. Сім'я знала, що таке може статися і наперед готували собі місце схову, ним стали печери біля Лускового Каменю. Розташування печер і на сьогодні зрідка хто з місцевих знає [33, арк. 3].

Після перших депортацій люди звикали, що зранку немає сусідів, тому шукали нові шляхи для уникнення кари. Як тільки селом йшли чутки, що складають списки, то одразу ті, хто мав ризик бути в них збирали речі і тікали в ліси, інші райони, села. Їх постійно розшукували винищувальні батальйони, проте, є ті, кому вдалося вберегти себе від депортації. Такі батальйони формували з місцевих жителів, які добре орієнтувалися на місцевості, тому було важко заховатися [113, с. 65–67].

Для того, щоб запобігти втечам необхідно було прийняти рішення щодо їх розшуку. Тому в кожен західну область надіслали запити про те, як потрібно уникати випадків втеч. 13 листопада надійшла відповідь з м. Станіслав. Серед причин уникнення каральних акцій називали: відсутність за місцем проживання, перехід у нелегальне становище та ін. Цих людей повинні були затримати до наступної операції та піддати виселенню.

Під час затримання в 1945 р. в с. Красноставці в Снятинському районі Олена Хобзей на псевдо «Галка» змогла втекти від НКВД. Вона розповідає, що завдяки кожуху, який дала їй мати їй вдалося себе вберегти від заслання: «Руки зв'язані були, а кожух так накинутий. Поки було темно, ведуть мене у штаб. І я думаю, Господи, що то таке. По одній стороні хати і якраз між двома городами була стежка, і я під кожухом почала руками викручувати. Напевно, мені не туго зв'язали, бо мені вдалося витягти руки. І коли змогла дійти до стежки, то

скинула з себе той кожух. Бігла лісом, а за мною псів направили і найгірше, що почали стріляти». Жінка просилася до інших в хати, щоб сховали, але всі боялися, що на їхнє село почнуться гоніння. Тому пані Олена була змушена пересиджувати в лісах [35].

Організаційна сторона першої післявоєнної депортації починалася зі складання списків родин, чиї близькі перебували у лавах націоналістичного підпілля. Для цього потрібно було надати «доказову базу» зі свідчень очевидців чи довідкою від сільської ради чи органів НКВС. Проте, вони не завжди були правдивими. Найважливішим документом була «посімейна картка», в ній зазначали голову родини, всіх його родичів за спорідненістю, щоб були підстави для каральних акцій.

Під репресії потрапляли і керуючі селами. У Тисменицькому районі в с. Ямниця було затримано за допомогу учасникам підпілля М. Долчука. На той момент він був секретарем при сільській раді. Він пригадував, що тоді всіх працівників сільрад у селах району було затримано і депортовано. В цей період у області було двовладдя і за словами М. Долчука: «вдень могли в селі керувати більшовики, але вночі виходили наші (УПА – Авт.)» [92, с. 163]. Тому, під час другої окупації більшовиками в селі було двовладдя. УПА повноцінно протистояла новій владі, а влада на місцях всіляко намагалася підтримати борців за незалежність.

Щоб закріпити, те що накоїли радянські власті у кінці листопада 1944 р. вони видали додаткові заходи. За ними у Станіславській області потрібно було провести паспортизацію та виявити нові родини повстанців. З 19 січня 1945 р. в Західних областях ввели паспортизацію. На думку Т. Вронської це зробили для обліку і контролю над населенням. Додамо, що через такий захід можна було виявляти тих, хто переховувався і їхніх родичів [87, с. 109–110].

Новий етап протистояння розпочався в 1945 р. Після завершення бойових дій радянська влада могла застосовувати військові ресурси. Для придушення Руху Опору на західноукраїнських землях використовували техніку та не скасували воєнний стан, як в інших регіонах СРСР.

Для того, щоб чинити ще більший тиск на учасників Руху опору 10 січня 1945 р. виходить ще одна постанова, за якою могли виселяти чи розстрілювати родичів тих, хто не з'явиться до органів радянської влади [1, арк. 410]. Тобто було введено кругову поруку. У кожному селі були «десятихатники», вони доносили хто допомагає харчами, інформацією, дозволяє переночувати. Доля таких людей була відома – депортація. Зі спогадів Марії Семків відомо: «зранку встали, а сусідів нема, я не знаю де їх вивезли, але всі знали в селі, що сталося. Таке ніхто не обговорював. Ми з чоловіком грубими покривалами затягували вікна вночі і тихо дуже говорили, аби ніхто нічо не доніс» [33].

Влада на Станіславщині, як і в попередні роки, не намагалася зменшити заслання невинних. Навпаки секретар обкому 8 березня 1945 р. написав до ЦК де повідомляв, що в області розгулюють біля 400 родин виявлених бандитів, але на їхнє виселення немає вагонів. Проте НКВС назвали Станіславський обком винним у затягуванні покарання жінок та дітей [93, с. 319].

Такі заходи змогли змінити темпи депортацій у Станіславській області. До квітня 1945 р. було виселено 1329 родин – 2917 осіб. Через Особливу нараду за даними Т. Вронської у зазначеній області пройшла кожна дев'ята родина, тобто тільки 167. Інші документи заповнювали заднім числом і часто їх фальсифікували. Для контролю над заповнення справ був направлений капітан Замотайло, проте, це не прискорило темпів, адже людей не вистачало.

19 травня радянська влада вже третій раз звернулася до «бандитів» [49]. Щоб вони вийшли з підпілля та перейшли на бік радянської влади. Було визначено термін до 25 липня 1945 р. Після цього всі оунівці та упівці вважатимуться зрадниками Батьківщини, а їхні діти, дружини та пособники будуть покарані.

У зв'язку з прийнятою постановою 27 листопада 1945 р. проводили заходи, щоб у радіусі 10-15 км території були очищені від бандо проявів. Відповідно для цього секретарі обкомів повинні сформулювати та надіслати М. Хрущову, як секретарю ЦК КП(б)У списки всіх родин, що могли становити загрозу. У примітках можна знайти інформацію, яка наголошувала на

необхідності посилення контролю у населених пунктах біля кордону, шляхах транспорту та зв'язку, а також там де активно діяли ОУН та УПА [77, с. 56].

Затримані учасники національно-визвольних змагань часто просили, щоб рідних не карали. Серед таких була Ганна Заячківська, вона була зв'язковою ОУН, коли її арештували в травні 1945 р., то останні слова були про матір. Просила, щоб її не чіпали, та все ж у жовтні маму та молодшу сестру виселили в Комі [39, с. 92].

У зв'язку з проведенням виборів 10 лютого 1946 р. до них почали готуватися ще швидше. Тому ще 31 грудня попереднього року М. Хрущов наголошував, що необхідно частину військ Прикарпатської округи зосередити по селах. Такі дії проводилися, щоб учасники українського самостійного руху не перешкождали проведенню виборів. Тому західні землі були на початок 1946 р. контрольованою зоною радянських військових з'єднань. Цей період отримав назву – «велика блокада».

Протягом лютого 1946 р. з Станіславської області виселено 457 сімей. Такі заходи пов'язані з посиленням контролю над повстанцями і їхніми родинами на період виборів. На території ввели війська і суворо контролювали хід виборів. Звісно, що після «виборів без вибору» їх вивели. У зверненнях після 26 лютого риторика опиралася на те, що «бандити» є менш активними і не мають великої підтримки [87, с. 141–142].

Від 25 лютого 1946 р. за будь-яку допомогу чи підтримку УПА могли вивести цілі села або більшу їх частину. Загалом в цей час зі Станіславської області виселили по кілька родин з кожного села, а 28 сіл залишилися без мешканців. Так сталося з с. Селище в Галицькому районі, яке протягом доби було повністю депортоване [110, с. 347].

Під репресії потрапляли і керуючі селами. У Тисменицькому районі в с. Ямниця було затримано, за допомогу учасникам підпілля, М. Долчука. На той момент він був секретарем при сільській раді. Він пригадував, що тоді всіх працівників сільрад у селах району було затримано і депортовано. В цей період у області було двовладдя і за словами М. Долчука: «вдень могли в селі керувати

більшовики, але вночі виходили наші (УПА – Авт.)» [92, с. 163]. Тому під час другої окупації більшовиками в селі було двовладдя. УПА повноцінно протистояла новій владі, а влада на місцях всіляко намагалася підтримати борців за незалежність.

Навесні 1946 р. сталася подія, яка на трохи затримала репресивну машину. 11 квітня С. Круглов надіслав телеграму, в якій йшлося про заборону репресій без рішення Особливої наради. Така новація не зовсім сподобалася очільникам Західних областей. Вони розуміли, що за час поки будуть ухвалюватися рішення родичі повстанців підуть в нелегальне становище і зможуть обійти каральні акції. Для того, щоб стримати людей тримали у в'язницях, змушували писати заяви про невіїзд.

Після такого рішення залишалось відкритим питання щодо тих людей, на яких не було повної доказової бази причетності до націоналістичного підпілля. Тому 20 квітня вийшла директива № 97, за нею всіх, на кого не було знайдено достатньо доказів було відправлено на спецпоселення з терміном шість років.

Загалом протягом 1946 р. з Станіславщини виселено 286 родин (636 осіб). За останні два роки це були найнижчі показники. Зміна в оформленні документів не вплинула кардинально на репресивний механізм. Процес затягувався в часі, але після рішень родини «бандитів» направляли у Східні регіони СРСР. Рух Опору в цей період змінює свою тактику відкритих на перманентні бої з каральними органами [40, с. 89].

Репресувати родину могли за те, що їхнього близького родича підозрюють у зв'язках з національно-визвольним рухом. Родина Ватраль була депортована у 1946 р. Ользі на той момент було всього 5 р. Вона описує як збирали речі і каже, що батько не брав багато, адже часто в село повертали людей. Проте з їхньою родиною так не трапилося, коли Ольга питала батька за що з ними так, то чула у відповідь: «За Славка, за нашого Славка». Їх репресували за те, що Ярослава Ватраля (старший брата Ольги) підозрювали у допомозі повстанцям [36]. Наголосимо, що його лише підозрювали, прямої доказової бази не було. Таких випадків в області було чимало.

Крім репресій щодо родин рядових, ОУН чи УПА намагалися постійно карати родини провідників. Дружина Р. Шухевича, родом з с. Лецівка на Долинщині, її арештувала найперше німецька адміністрація. Проте, вже розлучену Н. Шухевич-Березовську в липні 1945 р. затримали НКВС. Їхніх дітей Юрка та Марію відправили до дитячого будинку, пізніше їх також заслали до таборів. Пані Наталя з її батьками та батьками провідника потрапила до радянських таборів. Це робили, що б ще більше тиснути на повстанців та дістатися до їхнього провідника [94, с. 119–121].

Ідеолог та провідник ОУН (б) – С. Бандера з с. Старий Угринів на Калущині прирік свою родину на репресії. Брати Олександр та Василь загинуть у Аушвіці, а молодший Богдан у 1944 р. в бою в лавах ОУН. Його три сестри та батько були арештовані ще в 1941 р. Їх звинуватили у переховуванні нелегала. Проте, добре зрозуміло, яка була справжня причина. Батька Андрія Бандеру розстріляли у 1941 р., а сестру Марію та Оксану заслали в Сибір. Марта-Марія знаходилася в спецпоселенні Живий Ключ та працювала в колгоспі. Вона була змушена щодня давати розписки. Після того, як відбула покарання, їй не дозволили повернутися до України. Як сестру провідника Оксану заслали до Сибіру на довічне ув'язнення, де вона працювала на лісоповалі. Після повернення на Україну казала, що не шкодує і нічого не вимагає від України, але від Москви...

У 1946 р. було арештовано сестру С. Бандери – Володимиру з її чоловіком. У них було шість дітей, яких відправили до дитбудинків. Вона на 10 р. була заслана до Красноярського краю, а потім до Казахстану в табір Карабас. Про неї згадує Я. Князеч, яка з нею перебувала в засланні. Розповідає, що вона завжди була спокійною та доброю, просила, щоб не розповідала чия вона сестра. Приховувала відношення до брата через з розумінням, що наглядачі будуть її бити та знущатися з неї [78, с. 234].

Радянська влада постійно посилювала та активізувала каральні акції. Депортації, виселення, залякування – це були не всі методи. Влада використовувала не лише родинні, а й територіальні зв'язки. Під час бесід

чиновники попереджували, що в разі будь-якої активності в селі чи місті будуть покарані заможні люди.

Погодимося з думкою Т. Вронської, що залякувати і погрожувати жителям села за те, що на території, на якій вони проживають можуть з'явитися повстанці – це занадто [89, с. 521]. Додамо, що карати «ворогів» і їхні родини, які могли б підтримувати їх і їхні погляди, можна ще хоч якось допустити. Однак репресувати населення, яке ні в чому не винне – це повна аморальність та деградація влади.

Радянська каральна машина застосовувала різні методи боротьби проти національно-визвольного руху. Крім збройного придушення, сімейного заручництва почали використовувати психологічний тиск. Л. Берія на кінці 1944 р. виступив з ініціативою здійснювати привселюдні жорстокі розправи публічно [54, с. 629–630]. Після цього ретельно стежили за людьми, щоб виявити тих, хто співчуває, або родичів, адже вони найбільше побивалися. Щоб бути невпізнаними учасники підпілля, якщо не було можливості вийти живим, підривали себе гранатою тримаючи її біля обличчя.

В НКВС ще були й інші методи «вилову» учасників підпілля. Наприклад, батьки залишали дитину у когось з родини чи сусідів. За дитиною постійно стежили і знали, що рано чи пізно до них прийдуть. Також заманювали через похорони, бо не було такого, щоб до близької людини не прийшли.

Безкарність тих, хто здійснював репресії призвели до ще більшої вседозволеності. В с. Лесівка на Бородчанщині 16 січня 1945 р. працівники районного НКВД прийшли до хати одних з жителів. Вони забрали і випили горілку в одній із хат, і після цього погрожували жителям. Пізніше п'ятьох жінок затягли, роздягли і знущалися з них. Після скоєного над жінками, спалили селом ще будинок [87, с.87].

О. Стяжкіна дала оцінку методів каральних акцій у перші повоєнні рр. Вона стверджує, що крім депортацій, залякування, психологічного тиску використовували розкол між українцями, які проживали на західних і східних територіях. Вважаємо, що це насаджували через кадри, які направляли у Західні

регіони. В цей час широко вводили термінологію «східняки» і «західняки», які досі звучать у риторичі [114, с. 190].

У спогадах Анастасії Гуменна з с. Солотвино на Богородчанщині йдеться про арешт в 1945 р. Вона була учасницею ОУН, за це її батьків з братом вивезли в м. Сургут в АР Комі. Її протягом грудня допитували. А. Гуменна згадує, що її: «ставили на коліна, розсували ноги, ходили по мені. Пила лише воду». В березні 1946 р. їй дали 10 р. заслань і того ж дня відправили у вузьку камеру, де вона з чотирма дівчатами стояли навколо колодязя, і щоб не впасти вони постійно одна одну будили [111, с. 76].

Загалом протягом 1944–1946 рр. з території Станіславської області було депортовано 2493 сім'ї (5590 осіб) за даними ГДА МВСУ, які наводить В. Вронська [87, с. 155]. За такими показниками можна простежити, що 1944 р. дав найменші показники (див. додаток Е).

Протягом депортації виконавці та групи НКВС чинили різні форми беззаконня у вигляді катування, вбивств чи розкрадання майна тощо. Після проведення пом'якшення в 1946 р., репресії не припинилися. Загалом протягом повоєнних рр. на території області стосовно сімей ОУН та УПА проводили чимало нововведень. Найперше влада намагалася розширити коло тих, хто міг би їм чинити найменший спротив. Тому, до кола репресованих долучили сім'ї «пособників».

На тенденції депортацій не впливали зміни щодо оформлення справ, адже кількість тих, хто підлягав каральним акціям не зменшилося. Тим, кому за нестачею доказової бази доводилося перебувати у збірному пункті та очікували на рішення позасудового органу.

Національно-визвольний рух всіяко намагався перешкоджати каральним акціям з боку тоталітарної влади. Проте у зв'язку з обставинами були вимушені на рубежі 1946–1947 рр. перейти від великих бойових сутичок до перманентних.

Серед використаних методів репресивних заходів радянської влади варто виокремити депортаційну політику та сімейне заручництво. Це було однією з

основ ідеологічної політики. Через масові заслання від опозиції усувалися ті групи населення, що могли становити загрозу для тодішньої влади. Такі методи були не тільки проти інакомислення, але й для недопущення незадоволення діяльністю влади. Для цього території «очищували» від тих, хто міг би становити загрозу та всіх, хто був у найближчому оточенні, тобто родичі.

РОЗДІЛ 3

ДЕПОРТАЦІЇ РОДИН УЧАСНИКІВ НАЦІОНАЛЬНО-ВІЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ПОВОЄННОЇ ДОБИ

3.1 Операція «Захід»: мотиви і реалізація

Радянська влада після війни не збиралася зупинитися у своїх підходах щодо боротьби з національно-визвольним рухом на території Західних областей. Учасники ОУН та УПА продовжували війну за відродження Української держави. Противник використовував силові методи і зрештою вдалися до гоніння на родичів та близьких українських патріотів і борців.

Протягом 1946 р. інтенсивність репресій знизилася, але це було вдавано. Саме з початку 1947 р. почали готувати наймасовішу депортацію в Західній Україні. Це можна прослідкувати з листування А. Кузнєцова до Т. Строкача від 5 січня 1947 р. Наперед готували списки виселених, кількість вагонів з терміном виконання до одного місяця до початку виселення [49, с. 145–146].

Керівництво за операцією було передано МДБ від МВС при СРСР. Протягом весни між ними був конфлікт щодо зниження темпів боротьби з «бандитами». На той час першим секретарем Станіславського обкому був М. Слонь, який наголошував, що потрібно вдаватися до репресій родин повстанців. Пропонував залучити до цього кожен сільраду і якщо необхідно, то і цілими селами вивозити [46, с. 299–301]. Тож зрозуміло, що влада в області не тільки сприяла, але й намагалася додати цьому процесові більш масового характеру.

Превентивний удар тепер стосувався сімей повстанців. Це не був новий метод радянської влади, але ефективний, тому вирішили використати його в ще більших масштабах. 14 травня було видано директиву № 50 за якою поновлено гоніння на родини повстанців [140]. Таким чином вони хотіли підірвати моральний дух та перервати поповнення новими кадрами лави ОУН чи УПА.

Хід оформлення і нову хвилю депортацій почали 17 серпня 1947 р. в постанові «Про хід боротьби із залишками банд і підпілля українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР». Є ряд листів із закликами вищого керівництва вдаватися до допитів та морально принижувати арештованих [49, с. 284–286]. Вже 22 серпня була прийнята директива, за якою репресії могли чинити проти родичів мертвих, засуджених і активних повстанців. В ній було детально прописано послідовність дій по кожній області. Подано точну кількість військових з'єднань, які мають прибути на виконання операції. У виданій інструкції по виселенню йдеться про те, що могли заслати навіть за співчуття родинам УПА чи ОУН [54, с. 376].

Пришвидщення у виконанні надала постанова від Ради Міністрів СРСР 10 вересня 1947 р. В документі не йшлося про підстави для репресій над населенням, але йшлося про необхідність робочої сили. Тому родини українських повстанці направлялися на роботу у вугільні шахти в Східних регіонах СРСР [87, с. 345]. Ніхто з вищого керівництва не посилався на те, що потрібно знайти робочу силу. Більшість дослідників не говорять, що підставою для масової депортації стала потреба в робітниках. Тобто не тільки бажання розправитися з повстанцями, але й знайти дешеву робочу силу. Інтереси влади і ГУЛАГу співпали.

Розроблена тактика виселення залежала від кількості сімей в селі, які притягнуті до репресій. У Станіславську область направлено 65 дивізію з особовим складом 701 осіб [21]. Серед них були 32 оперативні працівники, 125 військ МДБ, 38 осіб з винищувальних батальйонів та 88 осіб з місцевого активу [40, с. 88].

Оперативні групи заходили в кожну місцевість, але якщо виселяли 8-10 сімей, то їх кількість була три особи, а якщо 20 і більше, то село спершу оточували і робили засідки. Приготування проходили швидко, кожен мав свої завдання. За прописаним планом люди мали швидко зібрати речі, потім їх направляли на підводах чи вантажівках до залізничних станцій [89, с. 179].

Зауважимо, що операція була цілком секретною і навіть перші секретарі

райкомів про неї дізнавалися лише за кілька днів, а виконавці зранку 21 жовтня. У деяких випадках місцеві партійці дізнавалися про виселення одночасно з постраждалими, це було спільне повідомлення міністрів безпеки. На жителів, які мали стосунок до учасників спротиву наперед заводили облікові справи. Вони писали їх швидко та зовсім не заглиблювалися, чи дійсно ці люди підпадають під репресії. Проте, ширилися чутки, адже у сільрадах складали списки і деякі люди встигли втекти чи переховатися, щоб вберегти себе.

Є спогади в яких описується, що люди наперед знали, що їх репресуватимуть. Жителька Рогатинщини А. Боднар знала, що проводяться описи майна сімей учасників ОУН чи УПА: «Приходили і до моїх батьків...» [23].

Опублікований звіт по виселенню з Калуського району демонструє, що люди могли знати про сплановану депортацію. З 166 сімей 11 вдома не були – вони змогли втекти. Але, щоб виконати наказ влада підняла резерви зі 36 сімей і почали доукомплектовувати цифри [8, арк. 12–16].

У Станіславській області о 6 ранку розпочалася депортація родин. В цей час припинився сильний вітер, у деяких районах випало до двох метрів снігу. Отримані вказівки передбачали діяти за будь-яких погодних умов, тому використовували танки та бронетехніку. Вже о 10 годині ранку М. Дятлов доповів Т. Строкачу, що з Станіславської області затримали 55 сімей (124 особи).

В регіоні депортація проходила з труднощами, адже це гірська місцевість, яку засипало снігом. Дорогою з Надвірної до Жаб'є в м. Яремче застрягли 30 військових машин, а з Косова до Коломиї 55 машин і 2 бронетранспортери. Стихія пошкодила телефонний зв'язок в 14 районах і це спричинило затримки в проведенні, але не зупинили її [116, с. 61].

На збір людей було визначено 11 пунктів та 364 вагони [17]. Які наповнені «спецпереселенцями» везли їх на підприємства вугільної промисловості східних районів СРСР. Крім того, сім'ї активних українських націоналістів вислали під конвоєм при Омській смузі, з метою роботи на

підприємствах сільського господарства. Чисельність жертв операції «Захід» різняться і потребують уточнення. Це пояснюється тим, що певній частині вдалося втекти, хтось помер дорогою. У працях українських дослідників Т. Вронської [87], О. Бажана [74; 75] кількість постраждалих коливається від 76192 до 78532 особи, інколи називають цифри до 26682 особи.

Дослідники Прикарпаття І. Андрухів та А. Француз наводять дані зі слів Станіславського прокурора Добротіна, що вже станом на вересень готували справи на 6352 родини націоналістичного руху. З такої кількості лише 252 сім'ї було помилувано через брак свідчень. Справи у області розглядали під керівництвом тов. Рибалко [40, с. 311].

Кожен секретар районних обкомів звітували М. Слоню. Знайдено донесення з Більшівцівського району за яким з 120 сімей було вивезено 107 (274 особи). Згадано, що ОУН намагалися перешкодити і в результаті два «бандити» були вбиті [11].

За планами мали виселити 4500 сімей (13941 осіб), але вдалося репресувати за даними Т. Вронської – 3826 сімей (10702 особи), а О. Бажан – 4512 сімей (11883 особи). Так як ще до початку операції змогли втекти 2 831 особа – 601 сім'я та 167 осіб (16 сімей) під час [9, арк. 62; 75, с. 345]. Це ще одне підтвердження того, що жителі знали про депортацію. Про це заявляв Мачкур – голова сільради с. Ріпне і запевняв, що чутки були про виселення, але дати ніхто не знав [60, с. 345]. Порівняно з іншими областями, у Станіславській найбільше втікачів. Серед них найбільша частка дітей до 16 р. – 1348 осіб [87, с. 372]. Секретар обкому М. Слонь звітував, що майже все заплановане населення на депортацію з його області відправлено.

За джерелами, які надає ОУН на Рогатинщині під час масштабної акції не вивозили родичів та «пособників» з сіл Путятинців, Залип'я, Липівки та Виспи. У кожному населеному в залежності від того, скільки людей підлягало репресіям знаходилися НКВС. І. Андрухів та А. Француз у своїй праці на основі архівних матеріалів подають кількість виселених сімей з Тисменицького району. За даними вивезли 122 родини, з них: 14 нелегалів, 25 убитих борців,

83 судимих. Для депортації у районі використали резерви тому, що вісім сімей втекло і пішло на нелегальне становище [40, с. 316].

Відомо, що вже 17 жовтня було визначено долю майна людей, які підпадали під репресії. На проведення заходів, що стосувалися землі та майна направлено 39 працівників обкому та 616 учасників партії з м. Коломия та Станіслав. На збір речей виділяли 2 години, проте, під час акції цього не дотримувалися. Все надбане майно жителями спершу описували, а потім і оцінювали. Після цього його передавали у колгоспи, або в кооперативи. Такі дії мали реалізовуватися до 10 днів під контролем заступника міністра фінансів УРСР – Толкунова [48, с. 287]. Згодом 29 жовтня 1947 р. сам М. Слонь теж доповідав вищому керівництву про процес виселення сімей з області, і як розпоряджалися їхніми нажитками.

Радянська влада була змушена розвинути агентурну групу, щоб дізнатися реакцію підпільників та місцевого населення. На Калущині діяв агент «Груша», який доповідав, що П. Гольський на псевдо «Рогач» (референт Калуського проводу) закликав своїх побратимів мужньо триматися, адже розумів, що кожен хвилюється за свою родину, проте сказав: «без жертв неможливо...» (див. додаток Ж). [22].

Підпілля застерігало про заплановану операцію, поширюючи листівки «Ховайтеся, вас виселятимуть...» [84, с. 241]. А в день депортації різними способами намагалися перешкоджати. Наприклад, в с. Дальниче на Рогатинщині станичний ОУН В. Нищук намагався захистити свою сім'ю кинувши 2 гранати, але схопили і його, і дружину з дітьми. Є відомості, що в с. Яворів Косівського району невідомі чинили збройний спротив. В селах Рогатинщини – Черніїв та Тенетники повстанці встигли задзвонити в церковні дзвони, на що збіглися жителі, які намагалися перешкодити депортації [2, арк. 540].

Виселенці також намагалися врятуватися навіть вже перебуваючи на заслані, адже станом на 1 січня 1948 р. із місць заслань вдалося повернутися 2561 родині. Зі Станіславської області таких було 336 людей. Проте 110

спіймали та відправили назад.

Серед тих, кому вдалося втекти була Іванна Арсенич з с. Нижній Березів на Косівщині. На момент операції їй було 17 р., тому події вона пам'ятає детально. Її брат Болеслав був учасником УПА, тому родина була приречена на заслання. З розповіді очевидиці підтверджується погодна стихія. Жінка розповідає, що з їхнього села забрали багато жителів, тому що більшість їхніх родичів були учасниками самостійницького руху і всіляко допомагали їм. Найперше в Нижньому Березові арештували голову сільради, а потім родину Арсеничів і решту селян. Їх звозили до великого підвалу, а потому на машинах до Коломиї. Їх протягом чотирьох тижнів везли до Омської області. Жінці вдалося втекти зимою 1948 р [141].

Ставлення місцевих до виселення в звіті М. Слоня показано в позитивному руслі. Йдеться, що в с. Новичка Долинського району на родину Козецький донесли, що за кілька днів вони передали худобу і майно родичам, а самі зараз у лісі переховуються. В цьому ж районі в с. Солуків видали жінку Лєгрину, яка сховалася сама з дітьми. Були і такі, що кричали людям на обозах, що вони пили кров з бідних і тепер розплачуються. Саме так зловтішався житель с. Устеріки Антон Кошевка. Йосип Герчинський з с. Височани казав, що якщо б всі бандитські сім'ї виселили, то повстанці почали масово писати повинні і здаватися, адже нікому було б їм постачати їжу [62, с. 456].

Ці відомості здаються сумнівними, адже в населення були інші мотиви для таких висловлювань. Народні суди тільки в Тисменицькому районі винесли за кінець 1947 р. – 21 вирок за те, що селяни привласнили чуже майно, а за 1948 р. – 97. Подібні випадки траплялися в кожному районі. Таким чином, можна спростувати ідеологічне підґрунтя таких висловлювань, акцентуючись на меркантильних мотивах. Загалом більшість населення намагалися перешкодити цим лихоліттям та висловлювалися негативно.

Виконання наказів проходили в жорстокості. У доповідній записці М. Слонь забув згадати, що в с. Луги уповноважений на виконання депортації скоїв самогубство [1, арк. 410]. Він залишив записку, в якій визнав себе винним

у неправильності винесення виродів. Люди показували свою незламність у піснях, адже є багато згадок, що вони співали повстанські пісні чи націоналістичні, до прикладу «Прощай ненько Україно, забирають до Московщини».

Після такого населення боялося за власні долі. Є відомості, що селяни йшли до колгоспів та намагалися виконувати плани. Протягом тижня після скоєного було 27 заяв в колгосп з Снятинського району, 15 з Тисменицького. Загалом протягом двох тижнів до колгоспу вступило 350 сільських господарств та створили 5 колгоспів на Станіславщині. Їх організували з помешкань виселених.

Через деморалізацію учасники національно-визвольних змагань приходили з повинною. За перший місяць таких було 7, в тому числі з Калуського надрайонного проводу. Загалом, після депортації настроїв та моральний стан українських бійців погіршився. В більшості не було людей, які могли б постачати продовольство чи передавати інформацію. Тому з 20 жовтня по 20 листопада 1947 рр. проведено 658 чекістських операцій з викриття «банд» ОУН та УПА [49, с. 478–484].

Депортація прискорила колективізацію західноукраїнського села та нейтралізувала соціальну базу українського націоналістичного суспільства. Операція «Захід» була частиною багаторічної боротьби сталінського режиму із повстанцями. Виселенню підлягали всі дорослі члени сімей учасників боротьби за вільну Україну, ув'язнених та радикальних націоналістів, а також їхні близькі родичі, які проживають із ними. Метою примусового виселення українців із заходу на схід – було усунення українського визвольного переміщення.

3.2 Довічні заслання у репресивно-каральній системі радянської влади

Після наймасовішої депортації із Західних областей 1948 р. радянській владі не вдалося припинити боротьбу українців. Попри погрози та каральні акції місцеві жителі продовжували підтримувати повстанців. Новій репресивній владі не вдалося змінити чи зламати Рух Опору та їх підтримку. Спочатку 1948 р. зрідка траплялися випадки депортацій. Проте, вже відомо, що після «затишшя» розпочиналися нові хвилі арештів. Протягом першої половини 1948 р. готували документацію, яка давали підстави для наступних репресій.

21 лютого 1948 р. вийшло три документи, які стосувалися УРСР. Найбільш антилюдський указ був під заборонаю публікування – «Про направлення особливо небезпечних державних злочинців після відбуття покарання в заслання на поселення у віддалені місцевості СРСР». Цим документом було введено поняття «повторники» [90, с. 310]. Рішення про те, що після відбуття покарання їх направляли за рішеннями МДБ на повторне відбування заслання. Родинам було дозволено воз'єднюватися та разом добувати терміни, таким дали інший термін – «пересидчики», а також тим, в кого термін покарання вже закінчився [83, с. 95]. Такі люди вже належали до «мінусників» – тих, кому не дозволялося перебувати та жити у режимних територіях.

Новацією 1948 р. стала теза – «діємо у відповідь». Це означало, що після кожного збройного виступу йшли репресії. Якщо було скоєно вбивство чи поранення радянського активіста, то депортували від 5 осіб з родичів «бандитів» [87, с. 213]. Її затвердили 4 жовтня 1948 р. в постанові «Про виселення на спецпоселення з території Західних областей УРСР сімей бандитів, націоналістів та бандо пособників у відповідь на здійснені бандитами диверсійно-терористичні акти».

20 жовтня було видано наказ, який містив інструкції з подробицями новації. В документі наголошувалося на дозволі виселення сімей націоналістів з областей Західного регіону після кожного контрреволюційного виступу. Було

зазначено, що їх потрібно відсилати в Іркутську та Томську області, а ще в Якутську АРСР. Після тогочасного пункту-підстави наголошували, що це «дії у відповідь». Тобто вони вважали логічним репресувати людей, які не скоювали жодних злочинів. Наперед було заведено справи на родичів повстанців. Таким чином, вони могли швидко затримати людей.

Після такої постанови каральні органи прибували до помешкань та оголошували, за що саме здійснювали кару та ніхто не зважав на те, чи були люди причетні до учасника теракту. Для уникнення зриву затримання за територією навколо таких будинків ретельно стежили. Всі документи необхідно було оформити протягом 48-ми годин і направити до Особливої наради. Можна припустити, що після 20 жовтня населення сіл Станіславщини та інших Західних областей стали резерваціями для майбутніх репресій. Саме в цей час було заарештовано Анну Палюгу з Тлумача за те, що в її подвір'ї учасники ОУН викопали сховок. Тоді матір чотирьох дітей, вдова була засуджена до 25 р. [5, арк. 17].

Прийнята постанови про «дії у відповідь» затвердили свавілля радянських органів. Тепер вони вважали, що їхні дії не превентивні, а викликані діяли ОУН чи УПА. У документах до 1953 р. дуже часто повторювали формулювання «дії у відповідь», вони наче виправдовували свої злочини, як вважає С. Адамович [53, с. 45]. Зазначимо, що через такі дії було узаконено інститут сімейного заручництва.

Влада у Станіславській області закликала до того, щоб їм дали дозвіл на виселення сімей «бандитів» малими партіями, тобто одним ешелонам. Пояснювали це тим, що необхідно одразу вилучати такі родини, особливо вказували на місця де оунвіці та упівці діяли активно [58, с. 630–638]. Про те, що карально-репресивні органи намагалися повністю позбутися не тільки повстанців, але і їхніх родин свідчать тези про систематичність проведення таких дій проти наближених до Руху Опору людей.

Після таких розпоряджень виправдати каральні акції було легко. Влада Станіславської області вже станом на квітень 1949 р. 372 родини (1058 осіб)

[81]. Чекісти заявляли, що місцеве населення позитивно ставиться до таких заходів, адже кількість нападів повстанців стала меншою. Додавали, що завдяки таким рішучим діям в області було прискорено посівну, отже такі дії ефективно впливають на «бандитів» та їх пособників.

Наприкінці грудня вдала ще раз звернулася до повстанців, щоб ті прийшли з повинною. У замін на це їм обіцяли повернути родини з віддалених регіонів, проте як і раніше це не виконувалося. Підлість таких заяв підтверджує Д. Мануїльський на засіданні політбюро 22 березня 1950 р. Він заявляв, що потрібно «бандитів», що приходять з повинною відправляти до східних областей [82, с. 87].

Про бажання органів влади створити для себе середовище без будь-яких проявів націоналістичного підпілля і його підтримки свідчать дані виселень. Протягом 1949 р. було репресовано 5118 осіб, 1950 р. – 14189, 1951 р. – 5210, 1952 р. – 906 [87, с. 317]. За 1949 І. Андрухів називає ін. цифри 1443 сім'ї (4326 осіб) [71, с. 28].

Стосовно чисельності депортованих членів «бандитських сімей» та пособників по Станіславській області І. Андрухів та А. Француз з 1944 по 1948 рр. було вислано 5072 родин чисельністю більше 20 тис. осіб [40, с. 345].

Найбільше людей протягом січня 1950 р. було виселено саме з Станіславської області. Її керівництво постійно доносили в Київ свої перевиконання. Вони з 18 районів лише за січень репресували 617 родин (1498 осіб). Також вони зазначали, що ще вироку чекають 7800 членів сімей «бандитів» [52, с. 34].

У 1950 р. вийшла ще одна новація каральної машини. 6 квітня вийшла постанова, за якою всі члени сімей оунівців, упівців, бандо пособників були у спецпоселеннях довічно [42, с. 312–313]. Стосовно дітей, то після того як їм виповнювалося 16 р. їх брали на персональний облік і не виявляли поблажливості до них.

Повстанці в період боротьби створювали, попри небезпеку, свої сім'ї. Так Григорій Вацеба одружився з Марією Бабінчук, проте акт їхнього шлюбу був

зашифрований. Про це розповіла Мотря їхня дочка, яка народилася в 1950 р. у криївці. Щоб вберегти дитину від репресій була вигадана історія, тоді малу Мотрю підкинули до рідного брата Гафії Вацеби, який спеціально запросив переночувати робітників, щоб вони могли підтвердити ситуацію. Через певний час дитину забрала бабуся, а батьки тільки здалеку могли бачити дитину. Щоб зберегти пам'ять про себе Марія та Григорій закопали в с. Старий Лисець листи, зашифрований акт вінчання та посвідчення про народження. Подружжя загинуло в липці 1951 р в Ловагах на Рожнятівщині, проте вони змогли зберегти життя своїй дитині [142]. Вагітність у таких умовах була травматичним явищем, адже після пологів потрібно було робити вибір між розлукою та збереженням життя.

Влада на місцях займалася вседозволеністю. Про їхнє свавілля йдеться у доповідних записках. Одна з них стосується голови Войнилівського колгоспу тов. Труся. Він в стані алкогольного сп'яніння пішов на затримання жителя с.Томашівці Володимира Мельника, проте його не було вдома. За це він взяв його дружину Анну з десятимісячною дитиною до себе на квартиру і допитував жінку у кладовій. Під час цього він жорстоко її бив, внаслідок з револьвера було вистрелено в дитину [58, с. 830].

У кожній Західній області створювали збірні пункти. За даними, які наводить С. Адамович в них могло знаходитися до 10 550 людей. На Станиславівщині такі пункти були в м. Коломия та Брошнів-Осада, які могли розмістити трохи більше тисячі людей. Вони підпорядковувалися МДБ. З 14 липня 1950 р. Про приміщення в Брошнів-Осада (1946–1953 рр.) можна детальніше дізнатися з доповідної записки М. С. Попереки. Він був заступником міністра держбезпеки в УРСР і в липні 1952 р. приїхав на перевірку. А той момент в таборі перебувало 313 осіб (86 сімей). З них 1 сім'я знаходилася в пункті більше 15 місяців при тому, що тривалість перебування мала не перебільшувати 20 днів. У цей час проживали у 12-х кімнатах та трьох бараках [122, с. 283].

Про будні в таборі згадує Марта Клінчук з с. Іванівка Рожнятівського

району. За її свідченнями, за ними дивилися солдати і один з майорів постійно випивав та перевертав їжу на кухні, якої було мало. На день їм могли видати всього 450 г хліба, 8 г цукру та ще чогось з деревообробного заводу [32]. Ганна Бабак з с. Підлужжя Тисменицького району, яку репресували в 1950 р. згадує, що: «їли ми одну «бланду» і може б і не прожили, якби нам не передавали провіант». Також вона говорить про тісні приміщення, в яких могли ночувати до 25 людей і жахливий запах, бо на ніч бараки закривалися. Про спроби втечі жінка теж згадує, але на жаль вони не були вдалимими [28].

На території Брошнівського табору траплялися і смерті, про що розповідає Антон Голембйовський з Рогатинщини. Вони з мамою та сестрою в 1951 р. заслані до концтабору через батька, який був у лавах УПА. Через те, що вони майже нічого не їли, його кількомісячна сестра померла. Каже, що «мамі навіть не дозволили свічку засвітити». Він ще згадав, як маленького чотирирічного хлопця Федіра Коп'яка полили кип'ятком через те, що той близько підійшов до колючого дроту [31].

Продовжуючи депортації Рух Опору всіляко намагався перешкоджати. З 9 на 10 травня у 1950 р. в с. Трійця повстанці вбили господарського працівника, якого привезли для наведення «порядку» з Миколаївської області. За це було виселено 42 родини, та жителі скаржилися, що покарали абсолютно невинних і влада повернула людей [50, с. 357]. Зауважимо, що це рідкісний випадок, коли було виявлено справедливість з боку репресивної влади.

Такі поодинокі напади траплялися постійно і в наступні роки. Так, в 1951р. 4 серпня подібний випадок стався на хуторі Зелений Яр на Калущині. Після нападу на працівників бібліотеки було репресовано 67 сімей.

Попри постійну небезпеку населення області продовжувало підтримувати самостійницький рух. У 1951 р. заарештували і засудили А. Урбанович-Данилюк за те, що вона протягом 1946–1947 рр. допомагала оунівцям та двічі з ними зустрічалася в будинку і передавала їм мед, молоко і хліб [50, с. 89].

Дослідники А. Когут, В. Сергійчук вважають, що остання депортація із Західних областей відбулася у 1952 р. Проте, більш слушною видається думка

Т. Вронської, яка вважає, що вони були і в 1953 р. Додамо, що репресії і психологічний тиск на родини і тих, хто підтримував український національний рух ніколи не припинялися.

Влада постійно психологічно тиснула на населення через залякування та шантаж, а також повернулися до відкритих судів над учасниками ОУН та УПА. Тих, хто дуже співчував та найбільше оплакував – виселяли. Адже каральна система теж вважала це причиною для підтримки та співучасті з «бандитами». Протиборство не закінчилося після репресій над родинами, а навпаки стало більш жорстокішим.

Після смерті Й. Сталіна всі депортовані надіялися на звільнення та амністію. Кожен надіявся на повернення до рідного краю та за будь-якої нагоди намагалися повернутися. Протягом весни та літа 1953 р. було видано директиви та постанови, які передбачали певну лояльність стосовно жінок та дітей ОУН та УПА. Наврядчи влада хотіла допомогти репресованим, проте, в цей час Л. Берія намагався отримати політичну першість.

27 березня 1953 р. вийшов закон про амністію, проте, він не стосувався репресованих із Західної України. У червні вийшла постанова, за якою вперше було сказано, що каральні акції в Західних областях були неприпустимими. Проте чисельність репресованих не було наведено та не змінено курсу стосовно їхнього перебування у спец поселеннях [97, с. 110].

Вперше перераховано категорії населення, що були вислані згадано в зверненні С. Круглова до Г. Маленкова. Йшлося про скасування довічного заслання для категорій репресованих. Згадано і про відсутність амністії стосовно родин українських націоналістів, але зазначив передчасність таких заходів [45, с. 709]. Проте кожен з них побоювався, що після звільнення спецконтингенту виникнуть проблеми з робочими у віддалених районах. Тому зрештою прийняли рішення припинити масові депортації та дозволити таким родинам пересуватися областю та змінювати проживання в межах регіону.

А 8 грудня того ж року було створено спеціальну комісію для перегляду всіх справ з 1945 по 1953 рр. Вони стосувалися «зрадників», «пособників»,

«повторників» та ін.

Проте, такі заходи не змінили становища родин. Кожен член сім'ї «ворога народу» мусив проживати у віддалених регіонах очікуючи на амністію. Зі смертю Й. Сталіна репресії не припинилися, а перегляд справ тільки затягував процес амністії. Жінки та діти членів ОУН та УПА ще довго не могли повернутися на рідні землі. Процес реабілітації над ними затягнувся аж до проголошення незалежності України. Тим, кому вдалося повернутися, не стали жити спокійним життям. Їхнє майно було конфісковано, а протягом життя їх називали «злочинцями» та «бандитами». Вони піддавалися різним формам дискримінації. Окрім, того, що до них відносилися з підозрою, вони не могли навчатися в університетах, отримувати пенсії та ін. Досі не визнано родин ОУН та УПА жертвами політичних репресій. Зрозуміло лише одне, що ніхто не зможе повернути життя тих, хто загинув у засланні, ніхто не поверне дитині батьків, які рятуючи її змушені були розлучитися.

3.3 Умови виживання та режимне повсякдення в місцях заслання

Яскравим проявом насильства, агресивного маніпулювання життям десятків тисяч сімей стали депортації та репресії, здійснювані радянською владою на західноукраїнських територіях. Наругу над представницями слабкої статі, хлопцями та старими було ретельно сплановано у відомчих регламентованих документах союзного та республіканського НКВС, які розписали функції каральних акцій. Не переказуючи їх змісту, слід по стопах позначити, що вилучення знезацька людей зі своїх жител було лише першим актом драми, який підготував їм сталінський режим. Далі на них чекали ще жорстокіші перевірки у свіжих малопритатних для життя територіях СРСР, де вони в важких умовах виживали.

Трагедії родин були різні, адже кожен кого депортували намагалися врятувати своє життя у далеких краях та повернутися на Батьківщину. Ті, кому вдалося залишитися постійно переховувалися та не могли жити спокійно. Це

дуже гостра морально-політична та важлива наукова проблема досі турбує безлічі, проживає незагоєною раною в свідомості передових поколінь українців і навряд чи стануть вичерпані свого часу до кінця. Нинішній російський дослідник-юрист, професор Ю. Антонян, описуючи каральну політику стосовно членів сімей «ворогів», зауважив: «досі жінки-в'язні чекають своїх істориків і плакальниць» [72, с. 23]. В цій тезі вся суть і «співчуття» російського народу до трагедій українців. Невинні діти помирали по дорозі до катівень, їх могли просто викидати з вагонів, навіть не захоронюючи.

Людям, яких виганяли з домівок та прирекли на заслання потрапляли на станції, де їх розсаджували по вагонах. Звідси і починалися їх нелюдські умови. Зі спогадів Ольги Вишневської з Рожнятівщини, яку арештували навесні 1946 р. зрозуміло, що в день виселення: «було все сіре, постійні крики і стогони, так ніби зараз зійде Господь і припинить ту кару... Людей пхали як худобу, не було ніде сісти, викидали речі, аби було де напхати людей. Тяжко про то навіть згадувати». Її та сестру Ярославу депортували до Норильська, вони згадують як цілу дорогу плакали всі, хто був у вагоні з назвою «Пшениця» [29].

Назви вагонів спеціально були такими, щоб навіть догадки не було, що там люди. Їхати могли не те, що днями, але і більше місяця. На станціях пропускали пасажирські, військові поїзди. В ешелоні один вагон був для речей, але дуже часто люди їх там не знаходили. Вагони-телятники були дуже малими, посередині була «буржуйка», біля стіни «туалет», а з іншої – нари, які могли бути двоповерхові. Ігор Салій, якого депортували в 1949 р. згадує: «Люди могли спати по черзі, бо тісно було. Коли приїжджали до великої станції, то нас перераховували і били довгими дерев'яними молотками. Могли кілька разів перераховувати, ніби збилися з ліку, так знущалися» [57, с. 139].

Медсервісу не було, як і санітарної обробки перед завантаженням у поїзди. Внаслідок цього в умовах скупченості лютували заразні та інші захворювання, від яких гинули насамперед малюки та старі. Незадоволення якістю спецконтингенту на підприємствах тамтешньої промисловості, початку 1945р. висловлювався В. Чернишов у своїй телеграмі на ім'я В. Рясного. Він

роздратовано зазначав, що йому не потрібні «дистрофіки» і інваліди, які прибувають ешелонами із Західної України.

Теклю Тихан з Коломийщини у 1941 р. було заслано до Казахстану. Вона розповідала про дорогу, що кожної зупинки перевіряли скільки людей у вагоні, питали чи нема мертвих. Згадує і те, що конвоїр під час перевірки звернув увагу, що вона і її менший брат плакали, бо були голодні. Тоді чоловік приніс перекип'яченої води [34].

Проте нічого не змінилося і в 1946 р. Коли зі Станіславської області виселяли родини оунівців до Комі – всі мали педикульоз, а 10 осіб заразились черевним тифом. Загалом, всі люди були сильно виснажені і не придатні до виконання важкої роботи [95, с. 15]. Про відсутність належного медичного обслуговування згадано в спогадах Анастасії Боднарчук з Богородчанського району. Її арештували в 1945 р. і практично одразу після прибуття у табір біля Братука вона захворіла на запалення і потрапила до лікарні. Згадує, що люди помирали десятками і їх просто вивозили за гору біля лікарні й роздягнуті трупи розривали вовки [111, с. 104].

З доповідної записки С. Круглова до Л. Берії про становище сімей «бандитів» зрозуміло, що вони перебували в жахливому становищі. Їм не вистачало їжі, одягу, взуття. Вони перебували в Кемеровській, Карагандиській, Омській, Іркутській областях [46, с. 295].

Практично всі, хто прибув на нове місце, зіткнулися з житловим завданням. Крім важкої дороги і роботи на примусово виселених чекав пошук житла. В цьому була одна з основних проблем, адже їм в цьому ніхто не хотів посприяти, їх вважали «соціально небезпечними». Молодих та працездатних могли забезпечити місцем проживання працедавці. Однак, так траплялося не завжди, тому люди проживали у бараках, землянках, наметах, могли спати навіть у коморах чи сушарках для деревини. Приміщення могли бути без вікон, підлоги та нар, тому виселенці згодом намагалися облаштувати це для життя [87, с. 347–348]. Є дані, що у Гремячицькому шахтоуправлінні жили 24 родини оунівців в бараку №11, де було холодно, брудно, через що люди вимушені

спати в одязі. Місця щоб помитися теж не було, тому часто зі спогадів можна дізнатися, що топили сніг на воду. [81, с. 79]. Радянська влада складала списки втраченого майна та його вартість, але депортованим фактично нічого не відшкодували.

Після прибуття їх мали розприділити по місцях роботи, проте, не всюди їх брали. Особливо важко було старим та жінкам з малими дітьми. Вони могли ночувати просто неба, на снігу, в мороз. Роботодавці обговорювали людей ніби кріпаків. Заслані працювали у лісовій промисловості, у руднику, зводили фабрики, прокладали дороги. Робота скрізь була каторжною: шкідливе виробництво, гнітючий клімат, невелика оплата. Частині не вдалося працювати, адже у них не було зимового одягу для роботи в Сибірах.

У заслання потрапляли різні категорії населення за різні злочини. Про взаємовідносини між «битовичками» (засуджені за дрібні злочини) розповідає Олена Хобзей. Жінка з собою привезла перстень та його відібрала битовичка сказавши, що це їй бо підійшло на палець [35]. Часто політичних відсиляли спати в нарах на низу, часто проводили обшуки та крали в них речі. Найбільш жорстокими в той час були «урки» та «блатні». Вони були засуджені за кримінальні порушення, тому, серед них можна було зустріти злодіїв, вбивців чи гвалтівників. Найчастіше ці категорії в'язнів не виконували важкої роботи, могли з часом ставати бригадирами або й вищі посади [81, с. 86].

Про важку роботу своєї матері згадує Ольга Шадна. Вона була змушена разом з іншими жінками валити дерева, обрубувати гілки. Ось, що каже дочка: «Мама ніколи вдома сокири до рук не брала, а там змушена і сокирою рубати і карзовкою. Всьо пиляли вручну. Чоловіків не було зовсім, зрідка був хіба, що бригадир». З розповіді можна ще дізнатися, що згодом з'явилися електропили і тоді робота йшла швидше й більше лісу валили [36].

Крім питань житла, роботи людям потрібна була їжа. Ті, хто працювали могли отримати нормоване постачання. Залишались старі та діти, які не могли йти до праці. Їм видавали до 300 гр. хліба на день, проте з осені 1946 р. з родичів повстанців зняли хлібні картки. Влада вважала, що вони ухиляються

від роботи і тому старим та дітям від 13 до 16 р. потрібно було шукати роботу [45, с. 134].

Марія Андрейців згадує, що часто приходила з каторжних робіт стомлена та немала сили навіть поїсти. Одного разу була отруєна їжа: «дівчат виносили військові і всі дивувалися, що я здорова. Їжу, яку принесли інші жінки було дано на експертизу і від тоді більше дивилися за тим» [38, с. 64–67].

Ольга Шанда разом з сім'єю заслана до Архангельська згадувала, що для тих, хто працював були окремі «котлапункти», там могли давати якусь «похльобку», але і цього було достатньо для безсилих людей. Її батько, щоб купити картоплі продав свій швейцарський годинник. Згадує, що: «мати ніколи не викидала лушпиння. Ніхто такого не чинив. Її сушили і потім давали дітям смоктати». Після того як скасували карткову систему у грудні 1947 р. людям видавали хліба достатньо. Про це пані Ольга теж розповідає, але додає, що люди ще довго робили сухарі та запаси їжі. «Після того як перший день видали 2 кг. хліба, то багато чоловіків помирало, їм скручувало шлунки» [35].

Їхнє перебування регламентувалося двома постановами РНК СРСР «Про спец коментатури...» та «Про правовий статус спец переселенців» [45, с. 645]. Абсурдність вище зазначених документів у тому, що в них зазначено, що спец переселенці можуть користуватися всіма правами, що й інші громадяни СРСР, окрім тих, що зазначені у постанові. Але, про які права може йти мова, якщо у людей забирали паспорти, вони не могли покинути місце перебування та постійно дотримуватися режиму, за яким слідувала внутрішня охорона. Повний контроль над сімейним, побутовим та релігійним життям людини.

Вигнанці із Західної України щомісяця повинні були робити відмітки на реєстрацію у спецкомендатурі НКВС, які відповідали за обраховування спецпоселенців та наглядати за їхнім пересуванням. У засланих забирали всі документи, що свідчили про особу та видавали особливі перепустки, що дозволяли переміщатися лишень у радіусі 3-х км від місця проживання. Люди були позбавлені можливості піти на іншу роботу, поїхати на навчання, отримати лікарську допомогу в тому числі і в межах регіону. В документах не

вказано чітко скільки разів мали робити відмітки. Зі спогадів Ольги Вишневської можна зрозуміти, що вони з сестрою приходили кожного дня, а згодом раз на місяць. Тобто могло бути по різному. Тільки родини оунівців мали відмічатися строго двічі на місяць [29].

Кожен репресований мав карти обліку – форма №1 («сімейна», де вказували всіх членів сім'ї та підстави переселення), форма №2 («персональна», для обліку), та №3 («сумарна», створювалася для всіх, в тому числі для неповнолітніх). Після того складали картотеки. З 1949 р. на всіх заводили особові справи, для виселенців із Західної України була категорія як «член сім'ї бандита ОУН чи УПА».

Для жінок було заборонено змінювати прізвище, тому часто можна зустріти подвійні, коли хтось створював свою сім'ю. Нащадки репресованих не мали справжнього дитинства. Дитяча безпритульність була поширеним явищем у спецпоселеннях, адже багато вмирало по дорозі, хтось від важкої роботи. Таких дітей направляли в дитячі будинки, але без відкріплення від спецпоселень. Це означало, що після повноліття вони мали повернутися на місце заслання, а також мали відмітки у паспорта, за якими вони не могли вільно пересуватися. Освіту вони могли здобувати лише в ремісничих чи фабричних училищах. Припускаємо, що такі рішення були пов'язані з тим, щоб в майбутньому діти учасників самостійницького руху не могли отримати вищу освіту та продовжувати те, що робили батьки [85, с. 217].

Жінки, що народжували в засланнях дітей одразу їх прирікали на муки. «Табірні діти». Під час пологів у кімнаті знаходився дільничний і наглядач, щоб дитину не передали або не втекла породілля. До дітей пускали рідко, тому часто з голоду помирили немовлята. Так сталося з дочкою Ярослави Вишневської, після того жінка ніколи не думала про дітей, мала страх і ціле життя спокутувала провину за втрату дитини [29].

Одяг, з яким приїхали до холодних країв зовсім непридатний, але в перший час обходилися з тим. Загалом їм було дозволено брати з собою до 500 кг речей, проте не завжди це дійсно виконувалося. Ольга Шанда згадує, що їй

треба було до школи йти 17 км, а валянків в неї не було, то батько обрізав мамині, які їй видали на роботі і так вона ходила. Кожен беріг те, що привіз з собою, особливо вишиті сорочки. Проте в спогадах про них так часто не згадують, але те, що передали наступним поколінням є для них надзвичайно важливим [36].

Олександра Рибак (Стасюк) розповідає, що школи вона йшла 9 км і з них 6 км по кладці. Якщо вона запізнювалася її направляли йти знову по щоденник. Дорога пролягала через ліс, тому постійно боялася натрапити на звіра, адже: «вчительку з'їли вовки та так, що лишень чоботи залишили» [53, с. 25–33].

Тема сексуального насильства не згадується в офіційних документах, зрідка в листах чи спогадах і то про когось. Жінки, що потрапляли до таборів одразу були під ризиком насильства з боку слідчих чи наглядачів. Після того, коли вони приїжджали до місця їхнього перебування їх повністю роздягали і навіть вишукували «заборонені» речі у всіх отворах. Такі ганебні дії відбувалися в присутності чоловіків, тому сором та психологічні травми жінки постійно відчували. Якщо жінки замовчують про це, то це не означає, що таке не траплялося. На думку дослідниці О. Кісь для них це табуйовано, але це зовсім не означає, що таких наруг проти них не було скоєно [99, с. 215].

Всі, хто перебував у висланні намагалися не тільки зберегти українську культуру, але й передати наступним поколінням. Люди самі потайки святкували Великдень, Різдво, Трійцю. Жінки спільною молитвою виконували центральну роль в обрядах, що надавало їм ще більшої сили та витримки [99, с. 131]. Жінки везли з собою молитвеники, але їх під час обшуків вилучали, а от власно вишита ікона була майже в кожній, часто невільниці додавали патріотичних символів до них [137, с. 46]. Вишиті образи в засланні є досі збережені. Луцак Ярослава була заарештована у 1945 р., вона потрапила до спецтарору у Решотах, там вона зустріла Володимиру Бандеру. Сестра українського провідника вишила ікону Матері Божої, яка досі збережена. Оксана Манюх з Галицького району має колекцію вишитих речей жінок з Тайшетського спецтабору [111]. Примусово виселені жінки намагалися хоч

якось прикрасити ті злиденні місця, могли вишивати рушники, шити фіранки, білити і розмальовувати піч. Оксана Манюх згадує, що жінки із західних областей завжди дотримувалися чистоти.

У спогадах жінок дуже часто йдеться про святкування Великодня чи Різдва, Ольга Вишневська перебувала в Норильську разом із сестрою та згадувала, що кілька днів жінки відкладали вечірні пайки, прибирали в бараці і накривали стіл. Одягали те, що мали ще з дому і разом проговорювали молитву [29]. Галичани глибоко віруючі люди, їм важко було без церков і духовних осіб.

Наприкінці грудня 1949р. вже в п'яте адміністрація звернулася до членів національно-визвольного переміщення, які продовжували свою боротьбу в підпіллі, із закликом з власної волі написати повинну, обіцяючи їм «не залучення до кримінальної відповідальності» [45, с. 709]. Їх переконували, що всі їхні родичі в обов'язковому порядку будуть повернуті з вислання на колишні місця проживання. Втім ні за цей час, ні пізніше своїх зобов'язань влада не виконала. Із десятків тисяч депортованих лише одиниці повернулися додому.

Повстанці намагалися підтримати своїх родичів і невідомий звертався до них з відозвою. У ній йшлося про незламність українців, про те, що за них борються їхні близькі, що вони завжди пам'ятають про них. Закликав до виховання дітей у засланні в українському дусі та з вірою [42, с. 545]. Такі документи свідчать про незламність і спротив повстанців, адже вони продовжували боротьбу в підпіллі знаючи, що в них забрали все і в них був вибір між смертю та ГУЛАГОм.

Система домашнього заручництва продовжувала застосовуватись владою на західноукраїнських територіях. Каральні акції великої кількості ні в чому не винних людей не тільки не створили критерій для «стабілізації» мирного життя, а й призвели до загострення протистояння. Дедалі менше повстанців відгукувалося на заклики влади втекти з лісу, закінчити протидію.

Важких історій пережитого є чимало, жінки та діти намагаються поділитися історією своєї родини, щоб не допустити подібного для них. Хтось

хоче, щоб його історія залишилася прихованою. Всі згадують про це зі сльозами на очах. Сталінський режим не жалів нікого: ні старих, ні дітей. Після масштабних депортацій, руйнування тисячі родин намагалися ще й штучно вирвати все українське з примусово виселених. Проте українці навіть в таких умовах намагалися влаштувати свій побут, дотриматися всіх традицій та передавати їх дітям.

РОЗДІЛ 4

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 10-11-Х КЛАСАХ НА ПРИКЛАДІ РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПРОТИ РОДИН УЧАСНИКІВ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1939-1953 РР.

Тема репресій є істотною складовою вивчення історії ХХ ст. в школі. Під час та після Другої світової війни український національно-визвольний рух продовжував боротьбу з радянською владою. Серед методів та механізмів каральна система використовувала сімейне заручництво на території України, а зокрема і в Станіславській області. Для розвитку й формування предметних компетентностей та ключових з даної теми може бути використана в курсі історії України та історії рідного краю.

Зміни у системі середньої освіти відбулися ще в 2017 р. Україна обрала новий шлях, а саме створення Нової української школи (далі НУШ). Вона базується на основі компетентнісного підходу та передбачає формуванню дванадцяти основних та п'яти предметних історичних компетентностей. Випускником школи має стати особистість, патріот та інноватор. Особливу роль відносять саме патріотичному вихованню, яке реалізовується через громадянську компетентність [66]. Адже після закінчення школи учень повинен брати участь у громадському житті, вміти відстоювати себе та дотримуватися прав людини. Саме у меті НУШ вказано, що вона покликана готувати відповідальних людей з чіткою громадянською позицією.

У Законі «Про повну загальну середню освіту» прийнятому у січні 2020 р. йдеться, що система освіти України має ґрунтуватися не тільки на загальнолюдських та культурних, але й на громадянських цінностях [69]. Принципи, за якими здійснюється громадянська компетентність

продемонстровані в Законі «Про освіту» [64]. Та чи найголовніше місце варто віднести документу, який власне сприяє розвитку національно-патріотичного виховання [65]. За Концепцією в Україні має сформуватися громадянське суспільство, яке вміло застосовує свої навички.

Події в нашій країні свідчать, що необхідно продукувати людину-громадянина, яка розуміє роль демократії та ціну свободи. Адже тільки за таких умов можна повноцінно здійснювати свої творчі та особисті прагнення. Громадянська компетентність – це спроможність втілювати права і свободи, ставитися толерантно до інакомислення та відстоювання іншими своїх вподобань, знати і розуміти що кожен громадянин несе відповідальність за вчинки та дії перед суспільством.

Формування громадянської компетентності має відбуватися на міжпредметній основі через:

- осмислення значущості прав та свобод;
- відчуття людиною себе громадянином України з чітким усвідомлення своєї ролі в державі;
- дотримання толерантності, гуманізму;
- активна участь у громадському житті держави з усвідомленням того, що людина є каталізатором змін;
- осмислення відповідальності за рішення свої та окремих соціальних груп.

Для реалізації громадянської компетентності найперше люди мають знати і розуміти сутність демократії, вміти використовувати свої знання у швидкому та мінливому світі, а також брати участь у суспільно-політичному житті держави. Загалом вона стосується знань та переконань, які сприяють усвідомленню місця та ролі у суспільстві, а також обов'язків перед ним. Тому дана компетентність складається з ціннісної, діяльнісної та процесуальної компонент. Громадянські знання необхідно використовувати не тільки у політичній і правовій сфері, але й у соціально-економічній [132, с. 37].

На сьогодні Україна як і в 1939–1953 рр. стикнулася з тим ж ворогом.

Репресії, що чинила тоді радянська влада здійснюють сьогодні російські власті в тимчасово окупованих містах і селах. Для кращого розуміння суті цієї проблеми учням на уроках варто розповідати про витoki цього поняття, та чому впродовж такого періоду методи не змінилися.

Структура громадянської компетентності складається із когнітивної, ціннісної та діяльнісно-процесуальної складових. Наведемо приклад з теми уроку по депортаційній політиці 1944–1953 рр. Щоб сформувалася когнітивна складова для цього учні мають визначати послідовність подій. Демонструвати на карті процеси виселень, розповідати про способи опору населення, описувати побут у висланні, а також трактувати поняття «спецтраселенці», операція «Захід», «дії у відповідь», «мінусними», «повторники». Стосовно ціннісної компоненти, то важливо, щоб учні могли висловити свою думку стосовно репресивної політики, давати оцінку протистояння національно-визвольного руху з радянським режимом. Найважливіше формувати даний компонент через емоційну сферу. У ході діяльнісної складової учні мають вміти порівняти депортаційні умови під час першої та другої окупації СРСР. Депортаційні процеси можна співставляти з такими ж в інших регіонах України, а також інформацію про них. Важливо пам'ятати, що для формування цих складових їх потрібно визначати та реалізовувати на кожному уроці [129, с. 130].

Для формування громадянської компетентності потрібні зміни у самій організації навчання. Методи, форми, прийоми та засоби повинні підсилювати цей процес. Найперше потрібно звернути увагу на методи, які розділяють на пасивні, активні та інтерактивні. Найкраще використовувати останні, адже за них відбувається двостороння взаємодія між всіма учасниками освітнього процесу [124, с. 158]. Власне такі методи дають більше можливостей для особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів. Формування громадянської компетентності відбувається на кожному уроці історії. Для її засвоєння передбачено освітню та життєву сферу шляхом створення ситуацій для формування громадянина.

Поруч з формуванням громадянської компетентності на кожному уроці мають реалізовуватися предметні. Просторова, що формує вміння спів ставляти історичні події та явища відповідно до географічного розташування, на основі карти прослідковувати геополітичні процеси та вміти характеризувати події та явища, виконувати проблемні задачі опираючись на історичну карту. Учням можна запропонувати карту ГУЛАГів та трудових таборів і дати завдання оцінити побутові умови у місцях спец поселень, опираючись тільки на карту. Можна дати учням сліпу карту, щоб вони позначили місця заслань та пересильних пунктів на території області [129, с. 231].

Хронологічна компетентність передбачає орієнтацію в часі, а також відношення подій до періодизації. З учнями найкраще складати інтерактивні стрічки часу та підкріплюючи її фото чи відео матеріалом. Це можна розробити на платформах *historiography*, *timeline*, *dpiti* чи *time.graphics*.

Інформаційно-мовленнєва формує і розвиває у дітей навички роботи з різними джерелами інформації, також систематизувати інформацію у вигляді таблиць, схем тощо. Дана компетентність передбачає аналіз всіх джерел та різних поглядів на проблему. Тобто учень повинен розуміти, що є суб'єктивні точки зору. Логічна компетентність передбачає аналіз інформації, пошук причин та наслідків подій. Аксиологічна передбачає порівняння історичних подій, осіб, формувати своє бачення щодо цього, а також прослідковувати зв'язки минулих подій із сьогоденням [131, с. 67].

Загалом для вивчення теми депортаційної політики СРСР на західноукраїнських землях є одна тема у 10 класі – «Радянізація західних областей України у 1939–1940 рр. Масові політичні репресії. Радянські воєнні злочини та депортації. Суспільно-політичні настрої населення». У 11 класі на цей період репресій на зазначених територіях можна провести заняття, що стосуватимуться виселень за обміном між УРСР і Польщею, практичну роботу по депортаційній політиці 1944–1951-х рр., а також по розвитку національно-визвольного руху і депортаціях родин ОУН і УПА післявоєнного часу і до 1950–х рр. [68].

Про репресії, що стосуються родин українського Руху Опору вперше йдеться на уроках в 10 класі в темі «Україна в роки Другої світової війни». Саме в час першої радянської окупації розпочинаються репресії не тільки проти учасників українських патріотично налаштованих організацій, але й їхніх родин. З учнями важливо проговорити, для чого радянська влада здійснювала каральні акції проти цивільного населення, та які це мало наслідки в майбутньому [68].

Для вивчення радянзації західних областей протягом 1939–1940 рр. та перших депортацій краще використати комбінований тип. Учні можуть згадати визначення «депортації» та «репресії». Пропонуємо це зробити у вигляді анаграм. Під час розшифрування краще пригадати: «Яких подій раніше стосувалися поняття? Чому радянська влада одразу почала їх застосовувати на західноукраїнських землях?». Також можна надати матеріал, який раніше вивчали та використати метод «інсерт». Він полягає в тому, що вчитель за проставленими знаками може побачити, яка інформація була новою, що вже добре знали, а також і те чи виникли питання.

Варто користуватися різними методами для опрацювання основного матеріалу. Пропонуємо метод керованого читання для того, щоб учні змогли продовжувати або закінчувати тези. Наприклад, «масові розстріли у Дем'яновому Лазі та ін. місцях були здійснені ...». Учні зможуть продовжити та водночас висловити своє ставлення до події, з'ясувати чому радянська влада пішла на винищення такої кількості людей, як суспільство могло чинити спротив.

Після ознайомлення з основним матеріалом краще, щоб учні попрацювали зі спогадами тих, хто стали свідками чи учасниками тих подій. Саме таким чином можна реалізувати виховну мету через негативне ставлення до насильства, ціну вільнодумства, за яке могли депортувати. Відношення та усвідомлення ціни історичної пам'яті. Через розповіді можна довести учням цінність демократичного світу та розвитку людини в ньому за протиставленням того, що відбувалося під час першої окупації радянської влади.

Окрім громадянської компетентності розвиватиметься також інформаційна, адже опрацювання першоджерел дає уявлення про перебіг подій від першого лиця. Попри це, учень ще повинен чітко аналізувати та порівнювати, розуміти, що кожне джерело такого типу є суб'єктивним.

Окремою темою шкільного курсу історії в 11 класі є «Депортації українців 1944–1951 рр.». Окреме питання можна віднести операції «Захід». Вивчення таких тем можна здійснювати у вигляді наукових конференцій. Наприклад, є учні-наукові працівники, які готують теми виступів, що стосуються «Законодавчої бази репресій на західноукраїнських землях», «Наймасовіша депортація родин ОУН і УПА», «Мінусники, пересидчики і повторники». Після виступів є група журналістів, які будуть задавати питання, проте якщо наукові працівники не знають на них відповіді журналісти обов'язково на них відповідають. За таких умов діти зможуть опрацьовувати потрібний матеріал, аналізувати його, ставити правильні питання та давати вичерпні відповіді. На кінці краще виносити проблемне питання: «За яких умов можна було не допустити депортацій? Чи міг самостійницький рух досягти своєї мети за відсутності такого механізму каральних акцій?» [143].

Можна проводити уроки-семінари чи практикуми. На практичному занятті по депортаціях 1944–1950-х рр. можна вирішувати проблему функціонування сімейного заручництва у каральних практиках радянської влади (див. додаток 3). Потрібно об'єднати учнів в групи і надати їм необхідні джерела за темою та надати завдання. Перша група повинна стати учасником парламентської комісії щодо юридичної оцінки нормативно-правової бази каральних акцій щодо родин. Для цього їм потрібно буде відповісти на питання: «Чи було юридично оформлено механізм сімейного заручництва у УРСР? Що стало підставою для їхнього впровадження? Які нововведення стосувалися радянзації західних областей? Чи діяла радянська влада попри відсутність юридичних підстав проти сімей ОУН і УПА? Чому?» [126, с. 55].

Інша група може стати представниками НКВС та місцевого активу, що стали виконавцями репресій. Для цього їм будуть надані завдання, що

стосуватимуться мети таких дій, а також моральних засад. Тому вони мають відповісти на питання: «Перевірка документів та дійсне відношення до учасників самостійницького руху чи необхідність виконати цифри? Наживатися на чужому втраченому майні чи дозволити взяти з собою? Наказ чи внутрішнє переконання боротьби з «бандитами»?».

Третя група буде відстоювати інтереси родин ОУН і УПА. Для цього учні отримують спогади жінок та дітей, що були в засланні. Цей колектив повинен дати відповідь на питання: «Що спонукало сім'ї попри загрозу продовжувати допомагати учасникам націоналістичного підпілля? Який спротив могли чинити у засланні? Чому за будь-якої можливості поверталися у рідні краї? Краще виїхати у заслання чи піти у нелегали і все життя боятися?».

Кожна група у ході свого виступу повинна відповісти на запропоновані питання, а також або виправдати дії цих людей, або засудити їх, наводячи аргументи. Також доречно буде використати історичну карту, підсилювати відповіді історичними джерелами. Наприкінці краще подискутувати разом над питанням: «Що могло врятувати родини від каральних акцій? Чи могли учасники ОУН і УПА більш агресивно чинити опір під час великих депортацій?».

Загалом для патріотичного виховання можна використати різні форми роботи, такі як: інформаційно-масові – це дискусії, «круглі столи», конференції та ін.; діяльнісно-практичні у вигляді презентаційного показу; інтерактивні з використанням різних методів; діалогічні; індивідуальні (творчі завдання) та наочні. Наприклад, для методу диспуту може стати тема: «Кругова порука на західноукраїнських землях: продумані кроки чи вимушені дії». У формі діалогічної роботи можна використати рольові ігри. Пропонуємо розіграти з дітьми сценку розмови упівця зі своєю дружиною. При виконанні такого завдання учні зможуть проникнути у переживання та долю такої родини. Під час підготовки до такого завдання будуть переглядати і перечитувати спогади, щоб зрозуміти про що, і за яких обставин могла відбутись зустріч, які дії могли виконувати [127].

Окремо наголосимо, що учень під час роботи з джерелами повинен дотримуватися правил. Він має визначати, за яких умов було створено історичне джерело, хто є автором, коли написано, основну суть змісту, і як можна використати інформацію.

До Дня пам'яті жертвам політичних репресій можна зробити з учнями виставки, стенди, історичні бюлетені про родини, що зазнали репресій на території області, а також додати до цього фото чи аудіо, відеоматеріал. Потрібно окремо зазначити, що спецпоселенців не визнано жертвами політичних репресій. Також варто додати ресурси, на яких можна буде відшукати репресованих родичів.

На індивідуальні завдання учням можна запропонувати виконати інтелект карти, що стосуватимуться сімейного заручництва. Такі завдання можна використовувати на xmind, freeMind платформах. Також учні можуть скласти кластери, інфографіки, інтерактивні стрічки часу, або ж кола Вена, де можна буде порівняти каральні практики СРСР і Третього Рейху на території Західної України [124, с. 158–161].

На уроках можна використати традиційні або ж активні методи навчання. Найперше вони мають формувати історичне критичне мислення (далі ІКТ). Вчитель має дати учням виклик після чого учні мають осмислити зміст та здійснити його реалізацію через методи та прийоми. Результатом слугуватиме сформована особиста думка. Найголовніше це те, що коли ми розвиваємо критичне мислення, то паралельно такі ж процеси йдуть стосовно творчого [135, с. 7].

Пропонуємо методи, що сприяють розвитку ІКТ. Під час актуалізації знань можна використати «Генератор ідей» чи «Мікрофон» стосовно питання «Чи могла врятуватися дівчина від депортації, якщо вона сестра учасника УПА?». Можна використовувати «мозковий штурм», «дерево рішень», «мікрофон», «асоціативний куц» та ін. Під час проведення уроку можна використовувати метод «дошка питань». Коли учні протягом уроку можуть записувати їх на дошці чи у зошиті, і на кінці уроку на них відповідатимуть

[134, с. 190].

Через метод SWOT можна визначити сильні та слабкі сторони, а також можливості та загрози. Такий метод можна використати під час аналізу економічного становища тих, хто пішов у нелегальне становище. Тобто можна описати і прослідкувати за тим, чи було більше можливостей і сильних сторін серед тих родин, що вдалися до підпілля в порівнянні з тими, що були депортовані.

Важливо застосовувати наочні методи, адже є безліч фото тих, кого депортували, відео або ж вироби жінок у заслання чи їхній одяг. Пропонуємо під час вивчення депортацій 1944–1953 рр. виконати логічну схему, де учні продумуватимуть зв'язки між подіями. Доречно буде скласти тематичну або ж хронологічну таблицю, де можна буде описати поняття сімейного заручництва його причини, події та наслідки або ж описати події у хронологічній послідовності [126, с. 54].

Поруч з методами навчання необхідно використовувати прийоми. Наприклад, під час роботи з вишитими іконами жінок у засланні можна застосувати прийом аналізу. Коли учні будуть відповідати на питання за яких умов виконувалися роботи, чому в більшості жінки вишивали Божу Матір, звідки брали нитки та чому попри загрозу покарання продовжували вишивати. Також можна проаналізувати долю окремої родини зі Станіславщини, що була репресована. Наприклад взяти родину Арсеничів з Косівщини починаючи від причини заслання і закінчуючи тим чи вдалося повернутися [125, с. 131].

Прийом порівняння можна використати під час роботи з наказами НКВС, які стосувалися західних областей. За допомогою статистичних даних по кількості запланованих і кількості виселених можна спершу порівняти за роками, або ж за кількістю жертв в різних областях. Прийом зіставлення можна використати під час прослуховування чи зачитування спогадів на одні і ті ж події. Наприклад, взяти родину Ватралів та Вишневських. Прийом аналогії краще використати в порівнянні репресивної системи щодо родичів націоналістичного руху під час першої окупації та другої. Для тем уроків по

депортаціях та репресіях на західноукраїнських землях можна використовувати ще такі прийоми як: контрасту, розповіді, міркування, характеристики.

Цікавою роботою для учнів буде розшифрування криптограм. Можна зашифрувати фрази чи слова. Можна запропонувати дітям роботу із зашифрованим актом шлюбу Григорія Вацеби та Марії Бабінчук, надавши їм коди [142].

Протягом навчання у 10-11 класах вчитель має стати для учнів опорою у навчальній діяльності, тим, хто буде направляти в пошуку нової інформації, тобто фасилітатором. Процес навчання особистісно-орієнтований, тому необхідно розробляти індивідуальні траєкторії навчання учня, цим займається тьютор. Для кращої взаємодії можна користуватися функціями модератора, що займається організацією комунікації в груповій роботі [130, с. 18].

Щоб ефект від навчання був кращим краще застосовувати групові, колективні та колективно-групові методи. Найкраще за темою по національно-визвольному русі післявоєнної доби окремо виділити питання депортації родин ОУН і УПА. Це можна опрацювати у вигляді проєктів. Краще поділити тему на кілька частин, щоб охопити більше сторін проблеми. Серед запропонованих можна виділити:

1. Витоки сімейного заручництва. Слабкість влади чи ефективний метод?
2. Вплив депортаційних заходів на національно-визвольний рух у Станіславській області.
3. Повсякдення жінок «бандитів» на засланні.
4. Понятійний апарат стосовно депортованих родин національно-визвольного руху.
5. Схеми запобігання заслання та доля тих, хто уникнув його.

Серед творчих завдань учні можуть написати картину, вірш чи пісню, яка буде характеризувати сімейне заручництво. Можна запропонувати також написати лист репресованій родині чи виконавцям депортацій. У ньому учні мають або підтримати, або засудити цих людей, допомогти порадою і

висловити свої думки.

Ще одним варіантом проведення уроку по депортаціях на західноукраїнських землях є екскурсія. Це можна зробити через віртуальний музей ГУЛАГУ або ж до музею депортацій українців ХХ ст. у смт. Брошнів-Осада. На території цього містечка розташовувався пересильний пункт, який збережено досі. Тобто учні зможуть потрапити у місця, через які проходили люди перш ніж їх відправляли до Сибіру. Найкраще, щоб у такому приміщенні вчитель розповідав про побут репресованих на основі спогадів тих, хто там раніше перебував. Наприклад, можна згадати про родину Дроцюків з Перегінська, які в 1950 р. перебували у пункті та чекали на виселення. Про те, як люди сиділи голодні, в холоді, як спали одне на одному, як їх катували [133, с. 39].

Так як навчання базується на компетентнісному, особистісно-орієнтованому та діяльнісному підходах. Важливо, щоб учні могли використовувати свої знання на практиці. Окрім пошуку репресованих родичів тему дипломної роботи можна пропонувати учням для використання у написанні роботи для Малої академії наук. Якщо тема зацікавить учня, то варто допомогти йому використати свої знання по-іншому та вдосконалити їх у позашкільній роботі.

У сучасних умовах розвиток громадянської компетентності займає одне з провідних місць у системі освіти. Загалом для того, щоб громадянська освіта і компетентність була реалізована найперше у школі повинен панувати демократичний клімат. Матеріали дослідження зможуть допомогти реалізувати її через акцент на національно-патріотичному вихованні. Адже в результаті має сформуватися людина-патріот, яка розуміє, що вона може принести для своєї держави. Депортації цілих родин є прикладами того, що ми не повинні допустити ні зараз, ні в майбутньому. Радянська влада скоїла безліч злочинів проти людяності і завдання вчителів у тому, щоб донести учням роль громадянського суспільства та демократії.

Отже, матеріали дипломної роботи можна використовувати у шкільному

курсі історії України. У ході уроків основне завдання вчителів полягає у формуванні свідомого громадянина, який розуміє ціну незалежності. Історична пам'ять важлива для виховання національно свідомих людей. Адже при розумінні всієї сутності каральних практик радянської влади в учнів формується своє розуміння даної проблеми.

Формування громадянської компетентності можна здійснити через методичні умови. Результати мають бути спрямовані на її реалізацію, під час проведення уроків робити акцент на знаннях та цінностях, що мають стосунок до ролі основних постулатів громадянського суспільства. Навчальний процес повинен постійно опиратися на формування громадянських позицій через різні форми навчальної діяльності та інноваційні технології. На меті процесу виховання повинне стояти національно-патріотичне виховання. Учні повинні чітко розуміти, що Україна – це незалежна та демократична держава зі столітньою історією, яка протягом тривалого часу має одного ворога. І для того, щоб готувати гідне покоління, яке розумітиме, що потрібно ставати на захист свободи необхідно формувати громадянську компетентність.

ВИСНОВКИ

Репресивно-каральні практики щодо родин, які застосовувала радянська влада на території Станіславської області, ще довго залишатиметься актуальною темою. Переслідування членів родин учасників національно-визвольного руху, так і загалом практика сімейного заручництва, до якої вдавалася радянська влада протягом багатьох десятиліть, дає урок і глибше розуміння анти людської сутності не тільки політичного терору сталінського режиму, але й загалом радянської доби.

Інститут сімейного заручництва та правове підґрунтя масового терору радянської влади формувалися ще задовго до окупації західноукраїнських територій. Протягом всього радянського періоду складники репресивно-каральних заходів удосконалювалися та доповнювалися протягом всього радянського періоду. Якщо на початку становлення комуністичної влади в коло членів родин «ворогів» входили жінки та діти, то вже на кінець 1940 р. був встановлений сімейний реєстр, до якого включено батьків, дітей, близьких родичів. Постійне повернення до практики сімейного заручництва свідчило про переконаність влади у ефективності цього методу політичних репресій.

На сьогодні є багато оприлюдненого матеріалу стосовно депортацій, проте немає комплексного монографічного дослідження присвяченого каральним акціям проти родин учасників ОУН і УПА, які мають відношення до Станіславської області.

Відповідно до поставлених завдань, у ході дослідження можна дійти до наступних висновків. Авторами було здійснено аналіз джерельної бази та історіографічного комплексу. Джерела представлені у вигляді статистичних даних, оформлених документів, спогадів родин, особистих речей депортованих. Авторкою було використано матеріали з фондів ДАІФО, в яких наявні справи, що стосуються родин, яких було репресовано за зв'язки з українським національно-визвольним рухом. Серед доступного матеріалу було використано фонд 2 з ГДА СБУ, який має назву «Управління боротьби з бандитизмом».

Справи стосуються не тільки депортацій, але і характеризують спротив населення радянській владі.

У результаті написання кваліфікаційної роботи було опрацьовано науковий доробок вчених з даної проблеми. Варто виокремити сучасну українську історіографію, яка постійно доповнюється новими напрацюваннями у вигляді спогадів, монографій, збірників та статей. Серед найбільших дослідників питання сімейного заручництва варто виокремити: С. Білоконя, С. Надольського, Т. Вронську, О. Кісь. Окремо виділимо регіональних науковців: І. Андрухіва, О. Андрухіва, С. Адамович, О. Романів та Л. Кузич-Білавич.

У перші повоєнні роки ситуація щодо репресивних заходів не змінилася. Національно-визвольний рух не припиняв своєї боротьби, і тому тоталітарний режим продовжував здійснювати каральні акції, щоб підірвати соціальну базу. Було кілька закликів до повстанців від влади прийти з повинною та скласти зброю. Проте зауважимо, що це був більше шантаж, адже у разі не виконання погрожували карати батьків, жінок та дітей. Зазначимо, що в повоєнний період оформлення документів робилося поспіхом, тому неможливо встановити точні причини виселення і причетності родин до учасників самостійницького руху, адже вони дописувалися заднім числом. Репресії стосувалися не тільки сімей рядових ОУН і УПА, але особливо близьких ватажків. Це використовували, що зламати дух і чинити шантаж. З 1945 р. окрім того, що могли карати цілі сім'ї, було запроваджено відповідальність за «пособництво». Це призвело до того, що односельчани, друзі, сусіди стали під контроль МДБ.

Найбільшого розмаху депортаційна політика набула у 1947 р. під час операції «Захід». На території Станіславської області вона проходила з ускладненими погодними умовами, проте її провели 21 жовтня. Таку масову депортацію проводили для прискорення колективізації, нейтралізації соціальної бази та підриву морального стану учасників національно-визвольного руху. Під час операції виселяли всіх хто мав найменшу приналежність до учасників ОУН та УПА.

Для того, щоб родини, які були репресовані в перші повоєнні роки не

з змогли повернутися на території, де проживали раніше, у 1948 р. було прийняте рішення повторно їх засилати. Для цього періоду характерне поняття не тільки «повторників», але й пересидчиків, які могли разом зі своїми близькими перебувати у місцях заслань. Також були «мінусники», яким заборонялося перебувати на окремих територіях.

Серед новацій можна назвати тезу «діємо у відповідь». З 1948 р. за будь-який антирадянський прояв відповідальність несли родини, що були наближені до учасників ОУН чи УПА. Каральні акції стосувалися не лише близьких родичів та пособників, але й тих хто перебував на територіях «уражених бандитизмом». Загалом протягом кінця 1940-х і початку 1950-х рр. з території Станіславської області було виселено найбільше родин українського самостійницького руху. Після смерті Й. Сталіна репресії не припинилися, проте набули дещо інших рис. Адже у липні 1953 р. скасували довічні спеціальні поселення, але жодних термінів та порядку скасування покарання не наводилося. Люди продовжували перебувати на місцях відбуття покарань ще до 1956 р.

Було охарактеризовано умови, в яких перебували жінки, діти, люди старшого віку, які були зовсім не пристосовані до життя. Перевезення у віддалені регіони відбувалося в жахливих умовах. Про це свідчать спогади Ольги Шадної, Ольги Вишневської, Марії Андрейців та ін. На основі опрацювання спогадів було складено цілісне уявлення про місця перебування та побут родин учасників самостійницького руху у спецпоселеннях. Завдяки розповідям Ольги Вишневської, яка була депортована за «пособництво» та Марії Семків, якій вдалося уникнути покарання можна прослідкувати долі родин з різних сторін виживання під час радянської окупації.

Найбільша кількість людей було вислано до Хабаровського та Красноярського краю, Омської та Іркутської областей. Статистику по кількостях депортованих не можна назвати точною, адже цифри є лише близькими до правдивих. Дослідник Вадзарук Л. проводив дослідження статистичних даних репресованих родин та наводить цифру – 13 957 родин.

Авторкою проведені власні підрахунки на основі архівних документів та опрацьованих матеріалів, які наводить Вронська Т., а саме – 14 855 родин. Вважати їх достовірними не слід, адже безліч родин гинули дорогою на заслання, чиновники могли збільшувати кількість жертв у звітах.

Для глибшого розуміння суті репресивної системи радянської влади її вивчення розпочинається з шкільного курсу історії України. Запропоновано заходи щодо формування громадянської компетентності по темах депортаційної політики радянської влади. На основі історичної пам'яті, спогадів людей можна продемонструвати учням роль демократичної держави та громадянського суспільства. Основною метою таких уроків буде формування в учнів власного негативного ставлення до каральних заходів, які здійснювала радянська влада до жителів Станіславщини. Важливо звернути увагу, що мало не кожного присутнього на уроках ця тема може торкнутися. Депортовані родини поверталися на рідні землі, тому варто учням надати схеми пошуку тих, хто був репресований. Реалізувати це можна через вплив на емоційну складову учня. Запропоновано різні форми проведення занять у вигляді уроків-практикумів, уроків-екскурсій та комбінованого уроку. Попри формування громадянської компетентності протягом заняття необхідно здійснити предметні компетентності, їх реалізація також передбачена в авторських рекомендаціях. Навчальний процес з формування громадянської компетентності має супроводжуватися із застосуванням різних методів та прийомів. Виховною складовою повинно бути розуміння ціни та ролі демократичної держави та вмінню протистояти ворогові.

Отже, можна ствердити, що репресивно-каральна політика радянської влади проти учасників національно-визвольного руху у 1939–1953 рр. на Станіславщині дає підстави стверджувати, що вчинені радянською владою злочини та практика сімейного заручництва є ще одним з багатьох свідчень антигуманної політики комуністичного режиму. Можна стверджувати, що депортації були з ознаками етнічних «чисток». Каральні акції мали антицивільний характер та показували правовий нігілізм.

Законом України від 17 квітня 1999 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» відбулася реабілітація виселених, але спецпереселенці не були визнані жертвами політичних репресій. На мою думку, така ситуація є не справедливо, оскільки репресивні заходи радянської влади щодо членів родин учасників ОУН і УПА використовувалися як засіб боротьби проти національно свідомого українства. Ці дії радянської влади мали на меті підірвати соціальну базу визвольного руху в Україні, а також не допустити того, щоб національно свідомі сім'ї ставали джерелом нових кадрів для ОУН. Але ці репресивні заходи тоталітарної влади не змогли припинити боротьбу українців за суверенність власної держави. Український національно-визвольний рух, який був загнаний у підпілля, став одним з чинників, завдяки якому Україна виборола свою незалежність і продовжує рішучу боротьбу у Вітчизняній війні проти рашистської росії, яка досі використовує такі ж методи «упокорення» населення на окупованих територіях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Архівні матеріали

Галузевий державний архів Служби безпеки України

1. ГДА СБУ. Ф. 2. (Управління боротьби з бандитизмом НКВС – управління 2-Н МДБ, 4-те управління НКВС–КДБ УРСР, м. Київ (1943–1960)). Оп. 1. Спр. 392. (Справа з директивами, наказами, довідками та записками по «ВЧ» УНКВС–УМВС УРСР стосовно боротьби з підпіллям ОУН, бандитизмом, дезертирами з Червоної армії, німецькими розвідниками). Арк. 410. URL: <https://ssu.gov.ua/haluzevyi-derzhavnyi-arkhiv> (дата звернення: 09. 02. 2022).
2. ГДА СБУ. Ф. 2. (Управління боротьби з бандитизмом НКВС – Управління 2-Н МДБ, 4-те управління НКВС–КДБ УРСР, м. Київ (1943–1960)). Оп. 1. Спр. 669. (Справа із матеріалами УМВС західних областей УРСР про диверсійно–терористичну діяльність підпілля ОУН, супротив колективізації та депортаціям). Арк. 540. URL: <https://ssu.gov.ua/haluzevyi-derzhavnyi-arkhiv> (дата звернення: 15. 05. 2022).
3. ГДА СБУ. Ф. 9. (Нормативно-розпорядчі документи ЧК–КГБ). Оп. 4. Спр. 617. (Наказ НКВС СРСР № 0143 «Про адміністративне заслання та вислання»). Арк. 266–277. URL: <https://ssu.gov.ua/haluzevyi-derzhavnyi-arkhiv> (дата звернення: 09. 02. 2022).

Державний архів Івано-Франківської області

4. ДАІФО. Ф. 33. Оп. 1. Спр. 11. (Результаты проведенных мироприятий по ликвидации банд УПА и оуновского подполья по Солотвинскому р-ну за период с 02. 04. 1945 года по 10. 04. 1945 г.). Арк. 27.
5. ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 3. Гменна А. спогади (рукопис). Арк. 17.
6. ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 6. (Стенографический отчет 1-й Станиславской областной партийной конференции). Арк. 196.
7. ДАІФО. Ф. П–2. Оп. 1. Спр. 2. Манюх О. спогади (рукопис). Арк. 14.
8. ДАІФО. Ф. П–22. Оп. 1. Спр. 39. (Рапорт уполномоченных руководителей РО МВД и МГБ по Кутскому району о проведении операции по выселению

семей участников украинского национально-освободительного движения. Не позднее 31 октября 1947 г. Совершенно секретно.). Арк. 12–16.

9. ДАІФО. Ф. П–22. Оп. 1. Спр. 42. (Докладная записка о результатах операции по выселению семей активных участников оуновского подполья и бандитов из Станиславской области). Арк. 61–72.

10. ДАІФО. Ф. П–31. Оп. 1. Спр. 3. (Директива секретаря Станіславівського обкому КП(б)У секретареві Рожнятівського РК КП(б)У щодо виявлення та виселення сімей учасників боротьби проти радянської влади 17 вересня 1944 р.). Арк. 15–18.

11. ДАІФО. Ф. П–5. Оп. 1. Спр. 47. (№ 418 Донесение секретаря Большецовского райкома партии Гусакова секретарю обкома Слоня о проведении спецоперации по выселению семей участников ОУН и УПА 29 октября 1947 г.). Арк. 28.

12. ДАІФО. Ф. Р-584. Оп. 3. Спр. 51. (Доклады и докладные записки прокурору республики о работе отдела по спецделам прокуратуры Станиславской области, 15 января – 1 декабря 1952 г.). Арк. 1–118.

13. ДАІФО. Ф. Р–584. Оп. 3. Спр. 6. (Доклад прокурору республики о работе по спецделам прокуратуры Станиславской области, 13 апреля 1945 г. – 16 января 1946 г.). Арк. 1–57.

Електронний архів українського визвольного руху

14. Записка по «ВЧ» про результати операції з виселення сімей активних учасників ОУН з території Станіславської області. Електронний архів українського визвольного руху. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/25271> (дата звернення: 07.04.2022).

15. Збірка цитат з поодиноких видань ОУН, УПА і ін. *Шлях перемоги*. Випуск № 1. Електронний архів українського визвольного руху. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6390> (дата звернення: 11.09.2022).

16. Інструкція про порядок оформлення справ на сім'ї оунівців, які підлягають виселенню та організацію їх обліку. Електронний архів

українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/25254> (дата звернення: 14.04.2022).

17. План пунктів погрузки спецконтингенту по Западним областям України. Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/25280> (дата звернення: 10.09.2022).

18. Радянське звернення «До учасників так званих «УПА» та «УНРА»» від 12. 02. 1944. Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/10385/> (дата звернення: 05.04.2022).

19. Свідчення Галапага Теодора Івановича про його участь в ОУН до 1944 та про Олесько Ганну та її депортацію в Норильськ за 1946–1954 роки. Електронний архів українського визвольного руху. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/24009> (дата звернення: 05.04.2022).

20. Скільки українського народу винищили більшовицькі кати. *Шлях перемоги Ч. 1 (17)*. 1947. Електронний архів українського визвольного руху. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/2219> (дата звернення: 18.10.2022).

21. Сообщение о прикомандированию оперативного состава в Станиславскую область. Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/25269> (дата звернення: 10.09.2022).

22. Справка о реагировании националистического подполья на выселение семей бандитов. Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/25283> (дата звернення: 14.04.2022).

23. Справка по материалам о реагированиях подполья ОУН в Станиславской и Ровенской областях на предстоящее выселение бандитских семей. Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/25277> (дата звернення: 14.05.2022).

II. Газетна періодика

24. Весняний О. З червоних жнив. Хроніка. *Самостійна Україна*. м. Станіславів. 1941. 12 липня. Ч. 4. Архів української періодики онлайн. URL: <https://v.gd/kEM4Ur> (дата звернення: 09. 10. 2022 р.).

25. Шлях перемоги (Видання ВО УПА «Говерля»). Архів ОУН. URL: <http://surl.li/dzjxn> (дата звернення: 05. 04. 2022).
26. Щоденник подій з Коломиї. *Воля Покуття*. м. Коломия. 1941. 12 липня. Ч. 2–3. С. 4. Архів української періодики онлайн. URL: <https://v.gd/JTdTff> (дата звернення: 09. 10. 2022 р.).
27. Яворенко А. Із жахливих днів Станіславова. *Самостійна Україна*. м. Станіславів. 1941. 7 липня. Ч. 1. Архів української періодики онлайн. URL: <https://v.gd/ZSi4su> (дата звернення: 09. 10. 2022 р.).

III. Спогади

28. Інтерв'ю з Бабак Г. М., 1928 р. н., с. Підлужжя. Запис 01.11.2018 р. с. Підлужжя. Інтерв'юер С. В. Адамович. Архів С. В. Адамовича. 12 арк.
29. Інтерв'ю з Вишневською О. Ю, 1927 р. н., с. Іванівка. Запис 09. 04. 2019 р., с. Іванівка. Інтерв'ювер Паньків Л. М. Особистий архів Л. Паньків. 11 арк.
30. Інтерв'ю з Годяк О. 1925 р. н. Запис 09. 08. 2009 р. Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія Терору». Ф. 1. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 11.
31. Інтерв'ю з Голембйовським А. М., 1928 р. н., с. Верхні Липиці. Запис 02.03. 2017 р. Інтерв'юер Петрів Я. А. Архів Я. Петріва. 14 арк.
32. Інтерв'ю з Клінчук (Лаврук) М. В., 1931 р. н. с. Іваніківка. Запис 10.11.2018 р. с. Іваніківка. Інтерв'юер С. В. Адамович. Архів С. В. Адамовича. 16 арк.
33. Інтерв'ю з Семків М. Ф., 1927 р. н., с. Новоселиця. Запис 09. 02. 2020 р., с. Новоселиця. Інтерв'ювер Паньків Л. М. Особистий архів Л. Паньків. 14 арк.
34. Інтерв'ю з Тихан Т. с. Кути. Запис 12.12.2013 р. м. Львів. Інтерв'юер Чолій Т., відео оператор Чопик В. Установа: Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія Терору»: веб. сайт. URL: <https://v.gd/reA2aX> (дата звернення: 04.10.2022).
35. Інтерв'ю з Хобзей О. В. с. Краснославці. Запис 19. 10. 2010/22. 10. 2010 р. Інтерв'юер Зрайко Б., відеооператор Чопик В. Установа: Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія Терору»: веб. сайт. URL: <https://v.gd/ZSi4su> (дата звернення: 10.09.2022).

36. Інтерв'ю з Шадною (Ватраль) О. М., 1941 р. н., с. Бошів. м. Львів. Запис 01. 08. 2019 р. Інтерв'юер Усач А. м. Львів. Установа: Меморіальний музей «Територія Терору» : веб. сайт. URL: <https://v.gd/reA2aX> (дата звернення: 10.10.2022).
37. Інтерв'ю з Якімечко Я. с. Ямниця. Запис 08.10.2009 р. с. Ямниця. Інтерв'юер Покинсьборода В., відеооператор Чопик В. Установа: Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія Терору»: веб. сайт. URL: <https://v.gd/reA2aX> (дата звернення: 01.11.2022).
38. Спогади Андрейців М. І., 1924 р. н. с., Бабинці. Стократ проклята Воркута. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Івано-Франківська область: У двох книгах. Книга перша / Упорядник, автор передмови Л. Вардзарук. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004. 64–66 с.
39. Спогади Заячківської Г. О., 1926 р. н., с. Тишківці. Бо так нас виховали. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Івано-Франківська область: У двох книгах. Книга перша / Упорядник, автор передмови Л. Вардзарук. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004. 91–99 с.

IV. Опубліковані документи і матеріали

40. Андрухів О. І., Француз А. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки, історико–правовий аспект : документи і матеріали. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2008. 448 с.
41. Білокін С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): джерелознавче дослідження. Дрогобич : Коло, 2013. 1066 с.
42. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3 т. / гол. ред. Ю. Сливка. Львів : Інститут українознавства ім. Крип'якевича, 1988 Р. Т 2. : 1946–1947 рр. 750 с.
43. Жертви сталінського терору на Прикарпатті (1939–1941 рр.). Том І. / Івано-Франківська ред. кол. «Книга пам'яті». Івано-Франківськ : Місто НВ, 2016. 344 с.

44. Жертви сталінського терору на Прикарпатті (1939–1941 рр.). Том II. / Івано-Франківська ред. кол. «Книга пам'яті». Івано-Франківськ : Місто НВ, 2017. 312 с.
45. История сталинского Гулага. Конец 1920-х – первая половина 1950-х годов: Собрание документов. В 7 т. Т. 1: Массовые репрессии в СССР / отв. ред.: Н. Верт, С. В. Мироненко. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. 728 с.
46. Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади. Кн. 2. / за ред. Лялька Я. Львів : Галицька видавнича спілка, 1997. 664 с.
47. Літопис УПА. Нова серія. Т. 25. Коломийська округа ОУН: Документи і матеріали, 1945–1952. / гол. ред. П. Й. Потічний. Київ–Торонто. 2015. 1400 с.
48. Літопис УПА. Нова серія. Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959 / гол. ред. П. Й. Потічний. Київ–Торонто. 2001. 652 с.
49. Літопис УПА. Нова серія. Т. 5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1943–1959. Кн.2: 1946–1947 / гол. ред. П. Й. Потічний. Київ–Торонто. 2002. 574 с.
50. Літопис УПА. Нова серія. Т. 7. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1943–1959. Кн. 4: 1946–1947 / гол. ред. П. Й. Потічний. Київ–Торонто. 2002. 574 с.
51. Літопис УПА. Т. 3: Чорний Ліс: Видання команди Станіславівського тактичного відтинку УПА, 1947–1950. Кн. 1: 1947–1950. / гол. ред. Є. Штендера. Торонто : Літопис УПА, 1987. 296 с.
52. Нереабілітована пам'ять / відп. ред Адамович С. В. Ч. 1. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2017. 208 с.
53. Нереабілітована пам'ять / відп. ред. Адамович С. В. Ч. 2. Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 2020. 136 с.

54. НКВД–МВД ССРСР в боротьбі з бандитизмом і вооруженим націоналістическим підпольем на Западній Україні, в Западній Білорусії і Прибалтиці (1939–1956): Сб. док. / МВД Росії / ред. Владимирцев Н. И., Кокурин А. И. Москва : Об'єд. ред. МВД Росії, 2008. 640 с.
55. ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. / гол. ред. С.В. Кульчицький. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2015. Ч. 2. 366 с.
56. ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 1. / за ред. Кульчицький С. В. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2015. 371 с.
57. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Івано-Франківська область: У двох книгах. Книга перша / Упорядник, автор передмови Л. Вардзарук. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2004. 984 с.
58. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1998. 944 с.
59. Сергійчук В. І. Український здвиг. У 3 т. Т. 3: Прикарпаття (1939–1955 рр.). Київ : Українська видавнича спілка, 2005. 840 с.
60. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. М. В. Кугутяк. Том. 2. Книга 3 (1947–1957). Івано-Франківськ: КПФ «ЛПК», 2011. 798 с.
61. Український національно–визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. М. В. Кугутяк. Том. 2. Книга 1 (1939–1945). Івано-Франківськ : КПФ «ЛПК», 2009. 600 с.
62. Чорна книга України: Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе / упоряд., ред. Ф. Зубанич; Передм. В. Яворівського. Демократична партія України. Київ : «Просвіта», 1998. 784 с.

V. Нормативно-правові документи

63. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України. № 898. Київ, 2020. 30 вересня.
64. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. № 2145–VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2017. № 38-39. 380 с.

65. Концепція національно–патріотичного виховання в системі освіти України. Наказ МОН від 06.06.2022 №527. Київ : Інститут модернізації освіти, 2022. 24 с.
66. Концепція Нової української школи. Концептуальні засади реформування середньої школи. Ухвалено рішенням МОН 27. 10. 2016. 40 с.
67. Лист Міністерства освіти і науки України щодо організації виховного процесу в закладах освіти у 2022 / 2023 н. р., № 1 / 9105–22. Київ, 2022. 10 серпня.
68. Оновлення навчальної програми «Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи». Наказ Міністерства освіти і науки України. № 698. Київ, 2022. 03 серпня.
69. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 р. № 463–ІХ. *Відомості Верховної Ради*, 2020. № 31. 226 с.
70. Про стратегію національно–патріотичного виховання. Затверджено Указом Президента України від 18 травня 2019. № 286 / 2019. URL: <http://surl.li/dzkbe> (дата звернення: 10. 09. 2022).

VI. Монографії та статті

71. Андрухів О. І. Репресії на території західних областях України в 1939 – 1941 роках (історико-правовий аспект). *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 27–31.
72. Антонян Ю. М. Преступность среди женщин. Москва : Российское право, 1992. 256 с.
73. Бугай М. Ф. К вопросу о депортациях народов СРСР в 1930–1940-х годов. *История СРСР*. 1989 р. № 6. С. 136–144.
74. Бажан О. Г. Операція «Захід» – апогей депортаційних акцій радянських спецслужб на західноукраїнських землях (1940–1950-ті роки). Реабілітовані історією. Львівська область / упоряд. Савчак В.М. та ін. Львів, 2014. Кн. 2. С. 127–141.

75. Бажан О. Г. Операція «Захід»: до 75-річчя депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. 2013. Вип. 18. С. 338–347.
76. Баран В. К., Токарський В. В. Україна. Західні землі. 1939–1941 рр. Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 446 с.
77. Безотосний М. Г. Україна в добу сталінщини. Історія опору. Київ : НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень. 2002. 128 с.
78. Бень А. Б. Батько Бандерів. Київ : ТОВ ВПФ «Мега», 2011. 584 с.
79. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2-х книгах. Київ, 1994. Кн. 1. 424 с.
80. Вацеба М. І. Словом правди свідчу. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. 288 с.
81. Винниченко І. І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. Київ : Рада, 1994. 124 с.
82. Вівчаренко О. А. Правда про кривду. *Галичина.*, 2007. № 45 вересня. С. 6.
83. Вронська Т. В. «Дії у відповідь»: новий етап позасудових репресій родичів повстанців (1948–1949 рр.). *Проблеми всесвітньої історії.* 2009. № 3. С. 93–106.
84. Вронська Т. В. Етнодемографічна катастрофа в Західній Україні: жовтень 1947 р. Історико-географічні дослідження в Україні : зб. наук. пр. 2009. № 11. С. 238–255.
85. Вронська Т. В. Життя та побут родин учасників національно-визвольного руху в місцях спецпоселень (1944–1952 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика.* 2009. Вип. 15. С. 208–224.
86. Вронська Т. В. Люди, з яких мали виселити Україну. *Локальна історія.* URL: <http://surl.li/dndqx> (дата звернення: 29.10.2022).
87. Вронська Т. В. Непевний контин(г)ент: депортації із Західної України 1944–1953 років, режимне повсякдення, повернення. Київ : Дух і літера, 2022. 448 с.

88. Вронська Т. В. Тема репресій проти родин «ворогів народу» в мемуарах представників української діаспори. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*: зб. наук. пр. Острог: Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. С. 266–273.
89. Вронська Т. В. Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади (1917–1953 рр.). Київ : Темпора, 2013. 624 с.
90. Вронська Т. В. Повторники: приречені бранці ГУЛАГу (1948–1953 рр.). Київ : Темпора, 2019. 420 с.
91. Гуменюк О. В. Масові репресії радянського режиму проти населення західноукраїнських земель (1939–1941 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2009. Вип. 16. С. 57–59.
92. Дейчаківський І. Я. Ямниця. Історія села. Долі людей. *Червона калина*, 1994. С. 163.
93. Дем'янюк Т. Д. Взаємодія органів НКВС та кримінально-виправної системи з ліквідації підпілля ОУН на теренах Західної України в 1939–1941 рр. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурнопросвітницький краєзнавчий часопис*. 2009. Вип. 15-16. С. 318–321.
94. Загоровська Л. Моя УПА. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 496 с.
95. Земсков В. Н. Спецпоселенцы (по документам НКВД–МВД СССР). *Социс*, 1990. № 11. С. 3–17.
96. Ільницький В. І. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954): монографія. Дрогобич : Посвіт, 2016. 696 с.
97. Іщенко А. М. Західна Україна у документах з'їздів та пленумів ЦК(б)У: 1944-1953 рр. *Архіви України*. URL: <https://v.gd/iLkjKf> (дата звернення: 04. 10. 2022 р.).
98. Кісь О. Р. Релігійні практики українок–політв'язнів у ГУЛАГу. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2016. Вип. 6. С. 41–48.
99. Кісь О. Р. Українки в ГУЛАГУ: вижити значить перемогти. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2017. 288 с.

100. Когут А. А. Передвісники операції «Захід»: депортації 1944–1946 рр. *Український історичний журнал*. 2020. № 3. С. 40–53.
101. Когут А. А. Феномен «цивільного заручництва» в депортаційних практиках радянських спецслужб на Західній Україні у 1944–1952 роках. *Вісник Київського національного університету імені Траса Шевченка*. 2020. Вип. 144, Історія. С. 25–30.
102. Когут А. А. Операція «Захід» у контексті радянських депортацій із Західної України 1940–1950-ті рр. *Вирване коріння: дослідження, документи, свідчення*. Київ : Національний музей історії України у Другій світовій війн. 2020. С. 51–68.
103. Костюк Г. О. Сталінізм в Україні (генеза і наслідки): дослідження і спостереження сучасника. Київ : Смолоскип, 1995. 508 с.
104. Круцик Р. М. Дем'янів Лаз: геноцид Галичини. Жертвам комуністичного терору 1939–1941 рр. на Прикарпатті присвячується. Київ : Простір, 2009. 349 с.
105. Кузич–Білавич Л. І. Сибірська Голгофа Західної України у ХХ сторіччі. Косів : Писаний камінь, 2021. 476 с.
106. Надольський Й. Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в Західних областях України (1939–1953 рр.). Луцьк : РВВ «Вежа», 2008. 260 с.
107. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Том 5. Книга 1. Вперед на запад (1 января – 30 июня 1944 г.). Москва, 1995. 401 с.
108. Парсаланова В. С. Депортации населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939-194 гг. *Новая и новейшая история*. 1989. № 2. С. 26–45.
109. Патриляк І. К. «Ніщо не забуте»: радянські репресії та депортації. Від Рейхстагу до Івдзіми. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій. Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 352 с.

110. Прикарпаття: спадщина віків: пам'ятки природи, історії, культури, етнографії / гол. ред. Кугутяк М. В. Львів : Манускрипт, 2006. 567 с.
111. Романів О. О. Під покровом Богородиці. Жіночі історії з таборів ГУЛАГу. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019. 108 с.
112. Сергійнук В. І. Правда про «золотий» вересень 1939–го. Київ : Укр. видав. спілка, 1999. 128 с.
113. Стародубець Г. М. Винищувальні батальйони у західних областях України в 1944 – 1946 рр.: «свої» чи «чужі»? *Нова доба*. 2013, Вип. 1. С. 62–73.
114. Стяжкіна О. В. Рокада: чотири нариси Другої світової. Київ : Дух і літера, 2020. 271 с.
115. Шаповал Ю. І. Війна після війни. *Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів*. Київ : НАН України, 2002. С. 184–200.
116. Шкрібляк П. В. Масова депортація із Західної України в 1947р. *Обрії*. 2008. № 2. С.60–62.
117. Ярош Б. О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30-50-х років ХХ ст. Луцьк : Вежа, 1999. 182 с.
118. Яцуляк Н. В. Великий вивіз 1950-го. *Вперед Тисмениця*, 2011. 29 липня. № 23. С.7.
119. Dallin D., Nicolaevsky B., *Forced Labor in Soviet Russia*. USA : New Haven Yale University Press, 1947. 331 p.
120. Robinson K. *Out of Our Minds: Learning to Be Creative*. London: John Wiley & Sons, 2001. 4 p. URL: <http://surl.li/dzjzo> (Last accessed:: 03. 04. 2022).
121. Yakovlev B. *Concentration camps in the USSR*. London, 1962. 108 p.

VII. Тези доповідей, матеріали конференцій

122. Адамович С. В. Від Брошнівського збірного пункту до музею депортацій українців у ХХ ст. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті* : зб. наук. праць за матер. всеукраїнської наук.-практ. конф. з міжнародною участю, 2020. С. 282–284.

123. Вітенко М. Д. Радянський терор на Прикарпатті 1939-941 рр. Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 рр. : матер. всеукраїнської наук. конф. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. С. 114–127.
124. Гонтар Д. А. Індивідуальний підхід та диференціація у процесі навчання історії у контексті розвитку обдарованої особистості в освітньому середовищі (з досвіду роботи). *О-13 Обдаровані діти–скарб нації*: матеріали II Міжнародної наук.-практ. онлайн-конф. (м. Київ, 18–22 серпня 2021 р.). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. С. 155–162.
125. Денисюк В. І. Шкільна історична освіта в історичній пам'яті нації. *Integración de las ciencias fundamentales y aplicadas en el paradigma de la sociedad post-industrial: Colección de documentos científicos «ΛΟΓΟΣ» con actas de la Conferencia Internacional Científica y Práctica (Vol. 5), 24 de abril de 2020. Barcelona, España: Plataforma Europea de la Ciencia. 2020. № 5. P. 130–133.*
126. Мартинюк С. В. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання. *Досвід, тенденції, перспективи* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Тернопіль, 5 квітня 2019 р.). Тернопіль, 2019. С. 53–56.
127. Паньків Б. І. Метод рольової гри на уроках історії. *Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Київ, 13 листопада 2020 року). Київ, 2020. С. 419–426.
128. Паньків Л. М. Політичні репресії радянської каральної системи проти родин учасників національно-визвольного руху 1944–1953 рр. на Прикарпатті. *Еврика – XXIII* : зб. студ. наук. пр. Електронне видання. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2022. С. 35–37.
129. Шинкаренко І. В. Формування предметних компетентностей у вивченні шкільного курсу історії. *Європейська наукова платформа* : зб. тез доповідей наук.-практ. конф. з міжнародною участю, м. Краматорськ, 2020. С. 229–232.

VIII. Методична література

130. Зеленська Л. Д. Мовно–комунікативна компетентність учителя–коуча, ментора, тьютора, фасилітатора (на прикладі програми «Освіторія»). *Молодь і ринок*. 2021. № 9. С. 16–20.
131. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно–орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «Конві Пріт», 2018. 208 с.
132. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–41.
133. Розгон О. В. Віртуальна версія музею як засіб впровадження цифрових технологій. *Право та інноваційне суспільство*. 2019. № 2 (13). С. 34–41.
134. Щигельська Г. О., Саган М, М. Розвиток критичного мислення як необхідна складова сучасного уроку історії. *Освіта і суспільство VI*. 2021. № 6. С. 184–194.
135. Zaenal Arifin Anis M., Wiyanarti E. Historical Learning Through The Historical Thinking Learning Model Based On Issue Centered History Brings Students Can Think Critical Thinking Reality And Expectations. *Jurnal Socius*. 2021. Vol. 10. № 1. P. 1–10.

ІХ. Дисертації та автореферати дисертацій

136. Вронська Т. В. Репресії проти родин «ворогів народу» в Україні: ідеологія та практика (1917–1953 рр.) : дис. ... д-ра іст. Наук : 07.00.01 / Ін-т іст. Укр. НАН Укр. Київ, 2009. 42 с.
137. Кісь О. Р. Повсякденне життя української жінок у надзвичайних історичних обставинах середини ХХ ст.: гендерні аспекти досвіду та репрезентацій : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.05 / Львів, 2017. 435 с.
138. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях в 30-50-ті роки ХХ ст. (Історико–політологічний аспект) : автореферат дис. ... д-ра політ. наук. : 23.00.02. / Нац. акад. наук України, Ін-т нац. відносин і політол. Київ, 1995. 38 с.

Х. Бібліографічні покажчики

139. Політичні репресії радянської доби в Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч. / упоряд. Т. Приліпко, О. Марченко, З. Мусіна. Держ. іст. б-ка України. Київ : Арістей, 2008. 684 с.

XI. Сторінки з веб-сайтів

140. Когут А. А. Від листа до ГУЛАГУ: як МГБ цензурувало пошту про операцію «Запад». *Історична правда : веб. сайт*. URL: <https://v.gd/85FpGG> (дата звернення: 09. 10. 2022).

141. Терещук Г. А. Забирали всю родину і товарними вагонами везли у Сибір – маловідома операція «Захід». *Радіо свобода : веб. сайт*. URL: <https://v.gd/1XZMAo> (дата звернення: 03. 10. 2022 р.).

142. Терещук Г. Дочка упівців через 70 років змогла прочитати зашифрований акт вінчання своїх батьків. *Радіо свобода : веб. сайт*. URL: <https://v.gd/ZKqO0A> (дата звернення: 03. 10. 2022 р.).

XII. Підручники і посібники

143. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

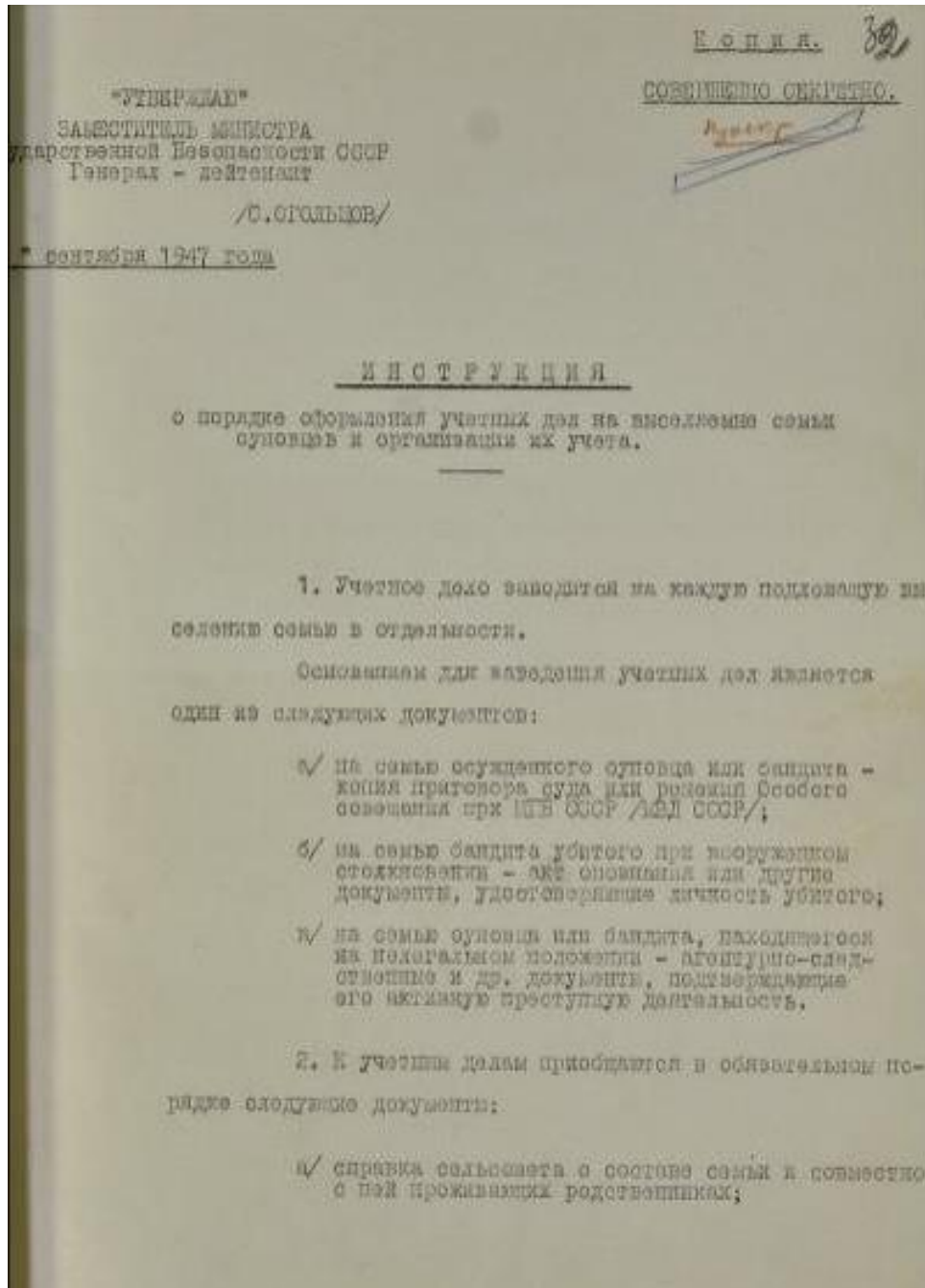
**Нормативно-розпорядчі акти, які регламентували застосування репресій
до населення західних областей УРСР у формі примусових виселень**

Дата	Документ
08. 06. 1934 р.	Кримінальний кодекс УРСР ст. 54 з доповненнями положення про державні злочини статтями про зраду батьківщини
17. 08. 1940 р.	Постанова Президії Верховної Ради СРСР № 1486-578 «Про зрадників батьківщини»
10. 12. 1940 р.	Наказ № 001552 «Про порядок заслання у віддалені північні райони СРСР родин зрадників батьківщини, які здійснили втечу або переліт за кордон»
14. 05. 1941 р.	Постанова РНК СРСР «Про вилучення [членів] контрреволюційних організацій у західних областях УРСР»
31.03.1944 р.	Наказ НКВС СРСР № «Про виселення до віддалених районів Красноярського краю, Іркутської, Омської, Новосибірської областей членів родин оунівців і активних повстанців, як арештованих, так і вбитих у сутичках»
05. 04. 1944 р.	Розпорядження НКВС СРСР №7129 «Про порядок заслання членів сімей оунівців і активних повстанців у віддалені райони Союзу РСР»
15. 01. 1945 р.	Постанова ЦК КП(б)У «Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України»
22. 08. 1947 р.	Наказ міністра держбезпеки СРСР В. Абакумова № 00430 «Про виселення сімей засуджених, убитих, тих, хто перебуває на нелегальному становищі, як активних націоналістів та бандитів із території західних областей України»
10. 09. 1947 р.	Постанова Ради Міністрів (РМ) СРСР № 3214-1050 «Про виселення із західних областей УРСР членів родин оунівців»
21. 02. 1948 р.	Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про направлення особливо небезпечних державних злочинців після відбуття покарання в заслання на поселення у віддалені місцевості СРСР» Постанова Ради Міністрів СРСР «Про заслання, виселення та спецпоселення»
04. 10. 1948 р.	Постанова Ради Міністрів СРСР «Про виселення на спецпоселення з території західних областей УРСР сімей бандитів, націоналістів і банд пособників у відповідь на здійснені бандитами диверсійно-терористичні акти»
26. 11. 1948 р.	Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність за втечу з місць обов'язкового і постійного поселення осіб, виселених у віддалені райони Радянського Союзу у роки Великої Вітчизняної війни»
15. 04. 1950 р.	Наказ МВС СРСР № 00248 «Про оголошення виселенцям оунівцям про залишення їх навечно в спеціальних поселеннях».
05. 07. 1954 р.	Постанова ЦК КПРС і РМ СРСР «Про зняття деяких обмежень правового становища спец поселенців». Не поширювалась на українських націоналістів і членів їх сімей, виселених із західних областей України.

Джерело: сформовано авторкою на основі [87; 100].

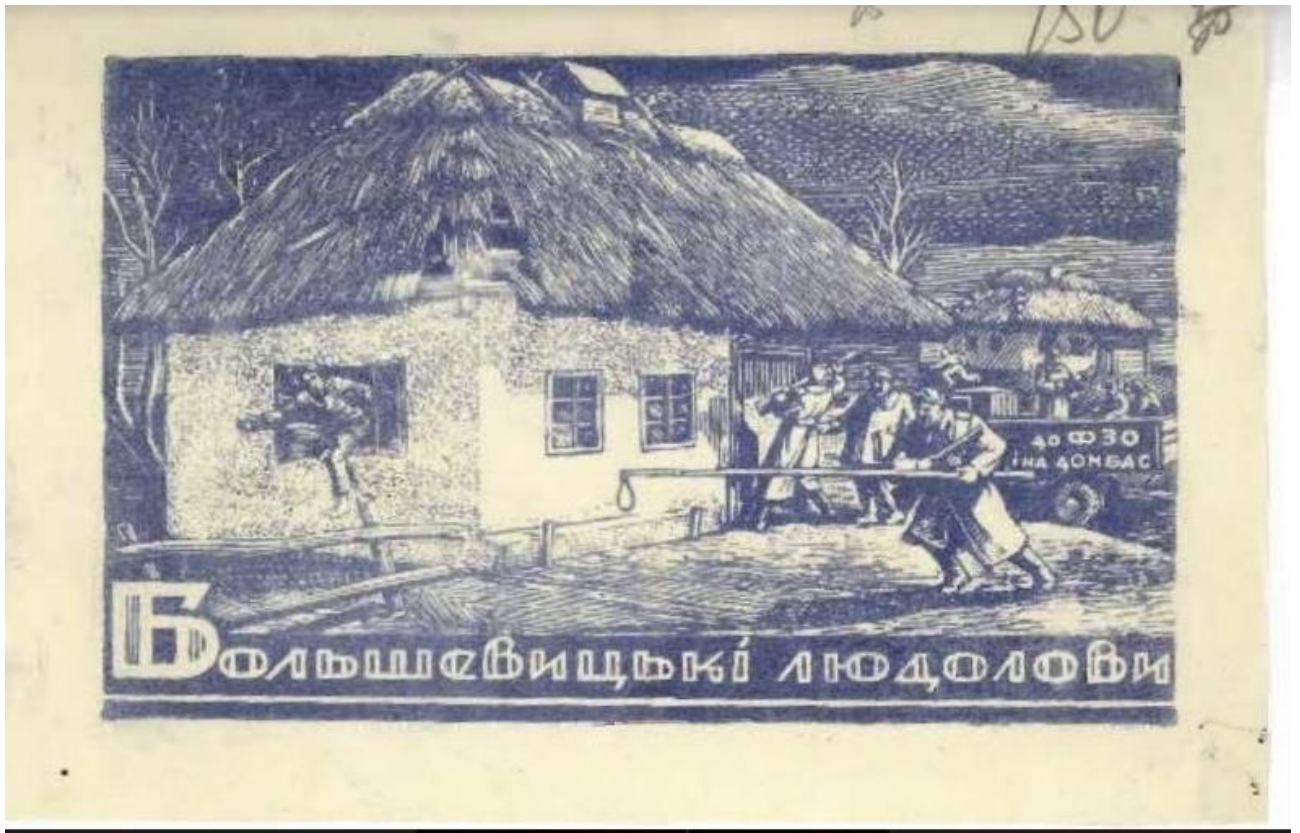
Додаток Б

**Фотокопія видана МГБ СРСР «Інструкція про порядок оформлення справ
на сім'ї оунівців, які підлягають виселенню та організацію їх обліку»
(жовтень 1947 р.)**

Джерело: Інструкція про порядок оформлення справ на сім'ї оунівців, які підлягають виселенню та організацію їх обліку. / Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/25254> (дата звернення: 14.04.2022) [16].

Малюнок. Більшовицькі людолови

Джерело: Більшовицькі людолови. / Електронний архів українського визвольного руху. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/5611>

Світлини депортованих родин у місцях спецпоселень

Сибіру на роботі. На фото друга зліва Ганна Візчарені

«Роботячим рукам перелоги орать...»: українські лісоруби «дають родині лес».

Зліва направо: Розалія Ільницька, калмик, росіянин Мар'їн, Петро Рудник, Юлія Негрич, Оріся Кузич, Ганна Цюнак

Родина Стасюків під час заслання. Фото з родинного архіву

Березівські злочинці, 1948

Родини Перцовичів (Семінчуків), Скільських (Щербакових), Макацових, Сулятицьких (Владзишині), Ганна (Касюкова), Марія Космачукова, Анна Косарюкова на Сибіру

Дитинство без дитинства.

*Біля нових осель для українців.
Кузичі теж відсвяткували новосілля, 1953*

Весілля Ганни Цюнак та Геннадія Проця

Джерело: Кузич-Білавич Л. І. Сибірська Голгофа Західної України у ХХ сторіччі. Косів : Писаний камінь, 2021. 476 с. [105].

Поселенці грають у футбол поблизу бараків

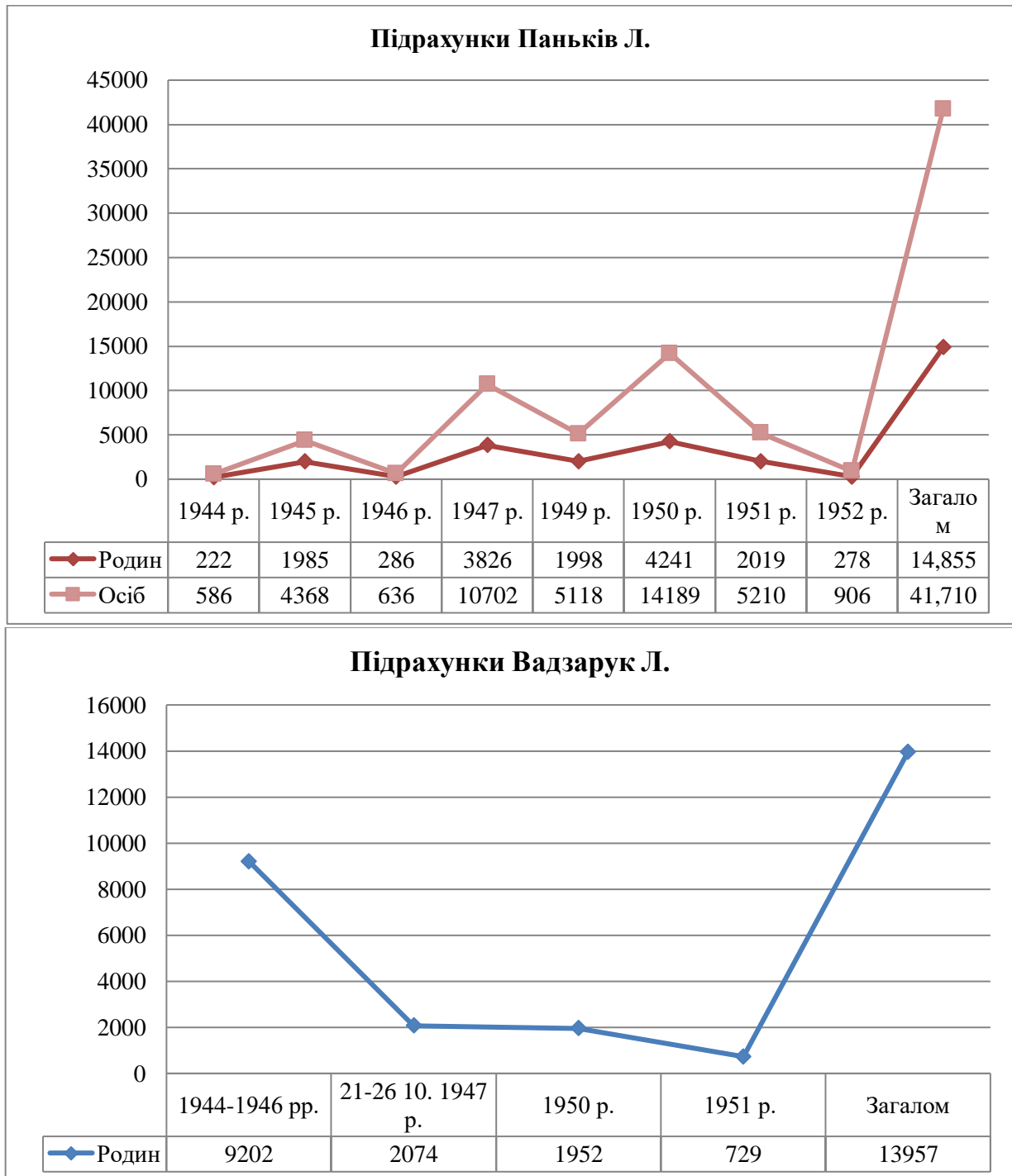
Інфографіка «Історіографія репресивно-каральної політики радянської влади стосовно родин учасників національно-визвольної боротьби»

Джерело: розробка авторки.

Додаток Е

Кількість репресованих родин Станіславської області в 1940-1950-х рр.. ХХ ст.

Джерело: підрахунки авторки та Вадзарука Л.

Фотокопія довідки Сараєва «Довідка за результатами агентурних донесень про реакцію націоналістичного підпілля на виселення сімей оунівців»

Відомостя
63

~~Довідка~~

Про реалізовані націоналістичного підпілля на виселення сімей таністів.

Відомостя є новини з Кошицького РО АСБ, 22.10.47. Зам керівника районного реферату Кошицького надрайонного «Група» ОУН - Тосіняк Микола, по кличці «Воса», кожного разу стави вийти в місто, не допускати займи! «Моглимо оти гоїм вивести в місто вийти, в силу того, що багато підпілля ков побиле ударити на місто і захищати місто. Кожен повинен за своїх родичів жити. Керівник місто говорить, що без жертв не вийде, адже бої ся, сям сям побиле в місто, тій тій постради у місто беру в кожній-літій день ОУН. в місто привели к місто, сям реферат нас буди в місто органами власи, или даме физически уничтожить, т.к. тій в місто постради дуа в місто.»

Агенти «Група», сойтили на свідч в Ошеницькому РО АСБ - 24 окт. 47. р. 2. соотв.

Джерело: Довідка за результатами агентурних донесень про реакцію націоналістичного підпілля на виселення сімей оунівців. / Електронний архів українського визвольного руху. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/25283> [22].

Додаток 3

План-конспект уроку для 11 класу з на тему: «Практична робота. Вирвані з коренем. Депортації українців у 1944-1953 рр.: причини, етапи, наслідки (на основі дослідження тематичних документів)»

Клас 11. Урок № 8. Дата 29. 10. 2022 р.

Мета уроку:

навчальна:

- пояснити учням суть депортаційних процесів повоєнних років як військово-політичні акції комуністичної влади та злочини проти українців/ інформаційна
- пояснити мотиви тривалого опору УПА та націоналістичного підпілля / інформаційна
- встановлювати послідовність і синхронність подій, що відображають масові депортації, посилення радянізації та репресії у західних областях / хронологічна
- визначати причини та наслідки депортацій українців із західних областей УРСР / інформаційна
- пояснити учням основні заходи радянського керівництва щодо подолання Руху Опору на західноукраїнських землях / інформаційна, логічна

розвивальна:

- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі письмових відповідей) / логічна
- розвиток навичок роботи з історичним джерелом (спогади очевидців) / інформаційна
- продовжити розвивати вміння роботи з історичною картою («Сліпа карта» та «Карта ГУЛАГів»), / просторова,
- розвивати хронологічну компетентність («Time. Graphics» – створення стрічки часу); / хронологічна, інформаційно-комунікаційна
- розвивати цифрову компетентність шляхом ел.ресурсів з дидактичними та інтерактивними іграми «Time. Graphics», «linoit» – запис основних ідей

при мозковому штурмі, / хронологічна, інформаційно-комунікаційна, логічна

- розвивати критичне мислення (на основі прокладання шляху повернення назад депортованих) / логічна, просторова, інформаційно-комунікативна
- розвинути економічну компетентність (шляхом характеристики використання праці спецпереселенців) / економічна
- розвивати навички роботи в групі (завдання на опрацювання відеоматеріалу в групах) / соціальна, особиста
- розвинути громадянську компетентність (на прикладі ролі громадянського суспільства та незламності людей і відстоюванні своєї позиції) / громадянська

ВИХОВНА:

- висловлювати власні судження щодо насильницьких методів переселення людей / громадянська
- виховувати патріотичний обов'язок пам'яті про невинних жертв депортаційних заходів / аксіологічна, громадянська, особиста
- формувати критичне мислення (на основі відеоджерела та роздаткового матеріалу) / логічна
- формувати здоров'язберезувальну компетентність шляхом аналізу стану здоров'я протягом здійснення депортацій та після прибуття до місць спец поселень / здоров'язберезувальна
- виховувати вміння працювати в колективі (робота в групах) / хронологічно-логічна, соціальна, мовленнєва
- розвивати креативність (зображення при використанні методу «мікрофон» + творче домашнє завдання на запропонованих платформах) / інформаційна, інформаційно-комунікаційна
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань «Мозковий штурм» / мовленнєва
- формувати інтерес до історії на основі історичних подій (Україна в повоєнний період) / громадянська, аксіологічна

- викликати почуття гордості за українців, що зазнавали репресій через
- свої громадянські погляди та допомогу тим хто відстоював їхні погляди (Учасники ОУН і УПА) / аксіологічна, особиста, громадянська
- сформуванню особисте ставлення до діячів керівництва СРСР (Й. Сталін, М. Хрущов.) / аксіологічна, особиста
- викликати почуття відповідальності за збереження пам'яті про жертв депортацій / громадянська, особиста

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник, схеми, ілюстрації, відеоматеріал, «сліпа» карта СРСР повоєнної доби, карта ГУЛАГів.

Основні дати: 21 жовтня 1947 р. – операція «Захід».

Основні поняття і терміни: депортація, етнічна чистка, операція «Захід», «повторники».

План уроку

1. Аналіз законодавчої бази репресивної системи на західноукраїнських землях.
2. Значення наймасовішої депортації родин ОУН і УПА.
3. Чому не всі люди змогли повернутися. Аналіз спогадів очевидців та учасників подій зі Станіславської області.

Час	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність учителя	Навчально-виховна діяльність учнів	Примітка
1 хв.	Організаційний етап	Привітання учнів, перевірка присутності та готовності учнів до уроку (черговий учень відзначає відсутніх).	Черговий учень відзначає відсутніх	Мовленнєва
4 хв	Етап мотивації	<p>Аналіз фотографій родин яких виселили за зв'язки з ОУН і УПА.</p> <p>Кожного кого Ви побачили на фото спіткала важка доля. Цьому причина допомога сину, брату, сестрі, чоловікові чи сусіду. Саме за це могли депортувати цілу родину. Так радянська влада боролася із цивільним населенням, щоб зламати дух учасників національно-визвольного руху.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Розгляньте уважно фотографії, опишіть емоції зображених на фотографіях людей. - Як ви гадаєте, чи щасливі ці люди на фотографіях? - Чи були у Вас в родині ті кого піддали репресіям? (Всі учні) 	Інформаційна Логічна Аксіологічна Мовленнєва
4 хв	Етап актуалізації		<ul style="list-style-type: none"> - Пригадайте особливості періоду, який ми вивчаємо. (Добровольський Д.) - Наведіть форми боротьби радянської влади проти ОУН і УПА? (Мураль Х.) - Особливості депортаційної політики ? (Романюк М.) 	Логічна Хронологічна Логічна Аксіологічна

			- В чому суть сімейного заручництва? Чому його застосовували? Чи це була новація? (Кравчук М.)	
7 хв	Пояснення нового матеріалу. Питання 1 Аналіз законодавчої бази репресивної системи на західноукраїнських землях.		Робота в малих групах. Підготувати інтерактивну стрічку часу по введенню нових законів та постанов для здійснення репресивної системи. (2 учні в групі) Коло обговорення.(всі) - Чи було юридично оформлено механізм сімейного заручництва у УРСР? - Що стало підставою для їхнього впровадження? - Які нововведення стосувалися радянзації західних областей?	Логічна Хронологічна Інформаційна Аксіологічна Просторова
12 хв	Питання 2. Значення наймасовішої депортації родин ОУН і УПА.		Робота в малих групах. Випереджальні завдання Учні I групи виконують завдання на сліпій карті. Позначають місця заслань та забірні пункти у Станіславській області. На основі виконаного завдання складають маршрут яким могла родина з Іркутської обл. до Станіславської. Скільки часу це могло тривати? Умови транспортування. Учні II групи на основі карти ГУЛАГів аналізують кліматичні умови. Та створюють перелік проблем з якими зіткнулися депортовані (одяг, їжа, житло, важка робота). Опрацювання відеоматеріалу: https://www.youtube.com/watch?v=SBXAfpznE_E Метод «Мозковий штурм» (кожна група набирає бали за кожну правильну відповідь): «Linoit» (http://en.linoit.com запис ідей мозкового штурму) - Які були причини масової депортації? - Як депортації відображалися на здоров'ї людей? - Чи виселення родин вплинуло на позицію учасників національно-визвольного руху? Яким чином? - Чи були спроби ОУН і УПА чинити спротив проведення операції? - Які додаткові сили застосовувала каральна влада для проведення депортації?	Логічна Просторова Інформаційна Аксіологічна Здоров'язбережувальна Громадянська Економічна

			<ul style="list-style-type: none"> - Чи були економічні причини для переселення у віддалені регіони СРСР? Які? - Чому використовували працю жінок на місцях спец поселень? Яку роботу виконували? 	
11 хв.	<p>Питання 3. Чому не всі люди змогли повернутися. Аналіз спогадів очевидців та учасників подій зі Станіславської області.</p>		<p>Опрацюйте документ № 1 та документ № 2. Чому люди знаючи про те, що їх можуть репресувати продовжували допомагати учасникам ОУН і УПА? Який спротив могли чинити у засланні? Чому за будь-якої можливості поверталися у рідні краї?</p> <p>№ 1. Інтерв'ю з Тихан Теклею 1926 р. н с. Кути.</p> <p>«І нас везли 17 добів. Було дуже тяжко, бо їсти нам в дорозі не давали... Ділилися. Добре, що в нашому вагоні були люди господарські і вони більше хліба мали... Нам уже передавали. Ми на верхній полиці жили – я і Орест (це брат мій, теткин). І нас крихтами догодовували, бо уже свого нічого не було... Хто в поїзді умирав, то послідній вагон спорожнили, і там кидали трупи. Помиралі діти, бо їсти не було що, помиралі старенькі, бо їм тяжко було, не могли дати собі раду. А коли ешелон зупинявся, тоді цих трупів десь дівали. Де – не знаємо... Тоді, вдень, конвой відкривав двері трошечки відсував і дивився на всіх. Питався, чи всі живі. А ми сиділи з братом, притулилися до тетки (тітки – Авт.) та й плачем – третій день нічо в роті не мали. А він каже: «Чого плачуть?» Молодий конвоїр. До речі, зі Східної України він був. – «Чого вони плачуть?» А люди кажуть: «Вони вже третій день нічого не їли». Він замкнув двері, пішов... Приніс кип'ятку і подав. Але як подавав, то зиркнув (подивився – Авт.) туди і туди по поїзді, бо він не входив у вагон. І подав. Люди виляляли, бо банячки ми мали, взяв хтось таки. І ми пили ту воду. То була переварена кип'ячена вода. І то нас урятувало. Це вже десь ми у Казахстані були.»</p>	<p>Інформація Просторова Логічна Аксіологічна Громадянська</p>

№ 2. Інтерв'ю з Шадною (Ватраль) О. М., 1941 р. н., с. Бошів.

«Руки зв'язані були, а кожух так накинтий. Поки було темно, ведуть мене у штаб. І я думаю, Господи, що то таке. По одній стороні хати і якраз між двома городами була стежка, і я під кожухом почала руками викручувати. Напевно, мені не туго зв'язали, бо мені вдалося витягти руки. І коли змогла дійти до стежки, то скинула з себе той кожух. Бігла лісом, а за мною псів направили і найгірше, що почали стріляти. Я просилася до інших в хати, щоб сховали, але всі боялися, що на їхнє село почнуться гоніння. Тай так пересиджувала по лісах».

SWOT-аналіз. I. група описує сильні сторони та можливості, а II. Група слабкі сторони та загрози. Проблемне питання: Краще потрапити у заслання чи піти у нелегали і все життя боятися? Неповерненці: ще один крок радянської влади.

			Сильні сторони	Слабкі сторони		
			Можливості	Загрози		
4 хв	Етап систематизації		Метод «Мікрофон». Депортація українців: Чи був це злочин проти людяності? Свою думку аргументуйте. (всі учні)			Інформаційна Логічна Хронологічна
1 хв	Висновки	Операція «Захід» була частиною багаторічної боротьби сталінського режиму із повстанцями. Виселенню підлягали всі дорослі члени сімей учасників боротьби за вільну Україну, ув'язнених та радикальних націоналістів, а також їхні близькі родичі, які проживають із ними. Метою примусового виселення українців із заходу на схід – було усунення українського визвольного переміщення.	<p>Проект «Відкритий список»: https://v.gd/sHThVn</p>			Логічна Інформаційна
1 хв	Домашнє завдання		<p>Виконати обов'язково:</p> <ol style="list-style-type: none"> Написати лист-есе до репресованої родини. <p>Виконати одне зі запропонованих завдань:</p> <ol style="list-style-type: none"> Скласти інтелект-карту сімейне заручництво у системі каральних практик радянської влади на 			Мовленнєва Інформаційна Логічна Аксіологічна

			<p>західно-українських землях (Xmind, FreeMind).</p> <ol style="list-style-type: none">Створити CV на депортованого на основі спогадів (Canva, Venngage, Crello).Скласти кола Вена: <p>The diagram consists of two overlapping circles. The left circle is labeled 'Операція Вісла' and the right circle is labeled 'Операція Захід'. The overlapping area is shaded in a darker blue.</p>	
--	--	--	---	--

Джерело: розробка авторки.